

UNIVERSITAT DE
GIRONA

TREBALL FINAL DE GRAU

HISTÒRIA

La historiografia de les nacions
una aproximació a través del protonacionalisme

Autor

Marcel Serramitja Taberner

Tutor

Xavier Torres Sans

Facultat de Lletres

Girona, maig 2019

Agraïments

Escric aquestes línies per donar les gràcies a aquelles persones que m'han ajudat durant el procés de realització d'aquest treball.

Al meu tutor, Xavier Torres, per la predisposició a facilitar-me en tot moment qualsevol tipus d'informació, solucionar-me dubtes i la seva atenció cap a aquest treball en general.

A en Jordi, per la valuosa ajuda en la correcció ortogràfica del treball.

A la Irene, per els consells i ajuda durant tot el procés de redacció del treball.

A la meva mare, que m'ha donat suport sempre que l'he requerit.

Índex

1. Introducció	5
1.1 Objectius	6
1.2 Estructura	7
1.3 El llenguatge de les nacions	8
2. La historiografia de les nacions: teoria i pràctica (segles XIX-XX)	11
2.1 La historiografia nacionalista (segle XIX)	11
2.2 La historiografia constructivista (segle XX)	13
2.3 Una “fuita” dins les teories constructivistes	15
3. Protonacionalisme	17
3.1 Antropologia i nacionalisme: Gellner	18
3.2 Els límits del protonacionalisme: Hobsbawm	24
3.3 <i>Comunitat imaginada</i> : Anderson	32
3.4 Nació política: Breuilly	37
3.5 Protonacionalisme, avui	42
3.6 Balanç	49
4. Retorn a les idees de la <i>longue durée</i>	51
4.1 Característiques generals	51
4.2 Protonacionalisme i <i>longue durée</i> : parlem del mateix?.....	54
4.3 Balanç	59
5. Conclusions	61
6. Bibliografia	64

Resum

Aquest treball és un estat de la qüestió sobre com la historiografia que va sorgir durant les dues últimes dècades del segle XX ha tractat el tema de l'origen de les nacions i el nacionalisme. En el treball, doncs, es fa una anàlisi dels arguments que introdueix part d'aquesta historiografia (anomenada constructivista) posant l'accent en el concepte del protonacionalisme, que esdevé l'element central del treball. L'anàlisi s'ha fet a partir de l'estudi d'alguns dels treballs d'autors com Hobsbawm, Gellner, Anderson i Breuilly. D'altra banda, també es posa l'accent en com la historiografia més recent (finals segle XX i principis segle XXI) ha abordat aquesta mateixa qüestió, posant de relleu els resultats obtinguts després d'una cerca en diferents tipus d'obres així com en portals i revistes digitals. El treball queda completat amb una anàlisi general d'algunes teories anomenades de *longue durée* i la connexió que poden tenir amb el protonacionalisme.

Paraules clau: nacions, nacionalisme, protonacionalisme, historiografia, teories constructivistes.

Abstract

This work is a survey about how the historiography from the eighties of the 20th century has dealt with the origin of nations and nationalism. The perspective adopted is the analysis of the so-called Constructivist theories from the concept of protonationalism, which becomes the central issue of the work, and through the analysis of authors such as Hobsbawm, Gellner, Anderson and Breuilly. On the other hand, the interest in how the most recent historiography (end of the 20th century and the beginning of the 21st century) has also addressed the same question, highlighting the results obtained after a search in different types of works, as well as in portals and digital magazines. The work is completed with a general analysis of some theories called *longue durée* and the connection they can have with protonationalism.

Key words: nations, nationalism, protonationalism, historiography, Constructivist theories.

1. INTRODUCCIÓ

Des del punt de vista acadèmic, la redacció del Treball de final de grau és, fins al moment, el repte més gran per a un estudiant o, almenys, per a mi personalment. El fet d'haver de reflectir en un treball tot allò après i adquirit durant els quatre anys de grau fa que un vulgui acabar de la millor manera possible. Aquest és el motiu pel qual m'he pres la llibertat d'escriure unes quantes línies sobre com, personalment, entenc el tema que ens ocuparà aquí.

N'hi ha prou d'obrir un diari o posar qualsevol canal de notícies al televisor per adonar-se que moltes de les problemàtiques de les últimes dècades i també bona part de les actuals són d'índole nacional. Segurament, el fet que estiguin a l'ordre del dia de manera molt habitual sigui un dels motius pels quals molta gent consideri d'allò més normal notícies com ara els morts constants que es produeixen a la franja de Gaza cada any per part de l'estat d'Israel o l'annexió de la península ucraïnesa de Crimea per part de Rússia. Altres casos no són tan coneguts i el poc ressò en els mitjans de comunicació poden fer passar despercebuts esdeveniments com el que va tenir lloc al Camerun, on la regió anglòfona anomenada *Ambazònia* va declarar, l'any 2017, una independència simbòlica mitjançant un referèndum, el qual va ser posteriorment reprimat de manera violenta per l'estat camerunès.¹ No és l'objectiu del treball analitzar les causes d'aquests conflictes ni de cap altre en particular, però d'alguna manera sí que ho és el fet de prendre consciència que tot el que envolta les identitats nacionals és un tema molt present avui dia i que dista molt d'estar tancat.

Aquesta és una de les raons per les quals crec que tractar qüestions de caràcter nacional a dia d'avui pot ser molt interessant en tant que ens pot ajudar a comprendre bona part dels conflictes que s'han produït i es continuen produint actualment. A més, tots ells són fenòmens que sovint són poc concloents i on els nous esdeveniments a qualsevol territori del món poden plantejar dubtes i obrir escenaris totalment nous. De fet, a diferència de temes més "tangibles", aquest tema planteja situacions totalment abstractes, en què la divisió d'opinions entre els experts fa que es consideri totalment viu i vigent.

---

¹ Ferran Sardans, "Ambazònia: la guerra civil silenciada", *Sàpiens*, gener, 2019, 10-12.

D'altra banda, no seria honest si diguéssim que els esdeveniments produïts a Catalunya els últims anys no han influït en el fet que em vegi gairebé obligat a voler comprendre certes coses, ja que la proximitat geogràfica és, de manera inevitable, un factor summament important, però també vull deixar clar que aquest no ha estat en cap cas motiu d'influència per voler tractar un tema lligat a les identitats nacionals en aquest treball.

1.1 Objectius

Tots els temes que giren al voltant de conceptes com *identitat nacional*, *nació* o *nacionalisme* han estat àmpliament tractats des de fa unes quantes dècades i estudiats des de les perspectives més diverses tant per historiadors com per una àmplia capa de científics socials; per tant, no és l'objectiu d'aquest treball afegir una opinió més sobre aquest tema (fos quina fos la vessant escollida), ja que, en primer lloc, seria difícil trobar algun àmbit que encara no hagi estat estudiat i, en segon lloc, abans de poder formular idees pròpies sobre aquests conceptes es necessita una àmplia base de coneixement.

Així doncs, amb aquest treball el que es busca és realitzar de manera més o menys àmplia un estat de la qüestió sobre com diferents autors han explicat el sorgiment dels fenòmens nacionals a Europa. Dit amb altres paraules: de quina manera, quan i perquè es pot parlar de nacions i nacionalisme, tal i com els entenem en l'actualitat. Per tant, un dels objectius és el "d'ordenar" les diferents teories que existeixen sobre aquest tema, tenint en compte el període des del qual parteixen per explicar el seu origen.

Totes aquestes qüestions i d'altres que giren al voltant d'aquests conceptes tenen com a punt inicial una època determinada (que no és aleatòria). Aquesta època correspon a les dues últimes dècades del segle XX. A partir de l'anàlisi de gran part dels autors més influents d'aquest període es vol demostrar que, tot i incorporar elements realment innovadors i trencadors, hi ha algunes llacunes que no han estat resoltes o, si més no, que han quedat obertes a un debat que a dia d'avui encara no està tancat. D'aquesta manera, la segona part del treball es centra en com altres autors han utilitzat uns

elements diferents per establir les seves teories sobre l'origen de les nacions i el nacionalisme.

Entre les dues parts principals del treball s'estableix una relació, o dit de manera més gràfica, un fil conductor que intenta dotar de coherència totes aquestes idees. Es tracta del concepte del protonacionalisme². És important tenir-lo present, ja que gran part de la historiografia referent a les nacions sorgida a partir dels anys vuitanta l'ha utilitzat de manera directa o indirecta per escriure bona part de les seves teories referents a les nacions. El paper que té aquest concepte en aquest treball és dual, ja que, en primer lloc, en constitueix la seva part principal i, per una altra banda, també juga el paper de guiar-lo perquè mantingui una estructura identificable al seu voltant, ja que existeixen tantes maneres d'enfocar els temes al voltant de les identitats nacionals que no seria gens difícil perdre's a falta de tenir un pivot clar de referència.

1.2 Estructura

Més amunt ja s'ha avançat de manera molt general quines són les idees principals d'aquest treball i, d'una manera molt general, quina serà la estructura, així que el que toca ara és acabar de definir de manera més entenedora i àmplia cada una de les parts i capítols que el formaran.

Estructuralment, el treball el conformen tres blocs, cada un amb la seva importància per donar sentit a tot el conjunt. La primera part (capítol 2) ens serveix per teixir un marc conceptual del període històric en el qual ens situem; així, agafant els segles XIX i XX, es fa un repàs a quines han estat les característiques més comunes en la historiografia de les nacions: al segle XIX es parla sobre com la figura de l'historiador va lligada a la formació dels estat nació; en canvi, durant el segle XX les preferències canvien i també la manera d'enfocar la problemàtica al voltant de les nacions. Per últim, el capítol acaba amb una petita introducció de les teories constructivistes que van sorgir a partir dels anys vuitanta del segle XX així com del significat del terme protonacionalisme, que va sorgir a partir del constructivisme.

---

² Sobre el protonacionalisme, vegeu l'apartat 2.3 i el capítol 3 d'aquest treball.

La segona part del treball (capítol 3) en conforma el seu nucli i la part més important. Aquí s'analitzen els treballs dels autors (constructivistes) que per primera vegada van introduir els arguments protonacionals en els seus estudis respectius. Primer, es fa una petita descripció de cada autor, de les idees generals del seu pensament sobre les nacions i, posteriorment, s'analitza el significat dels seus arguments en clau protonacional. L'últim apartat del capítol és un recull d'algunes obres corresponents a les dues últimes dècades sobre com s'ha tractat el protonacionalisme i es fa mitjançant dues eines: llibres i revistes, i portals digitals.

La tercera part (capítol 4) es una anàlisi –més general– dels autors que veuen les nacions com a fenòmens antics i van a buscar els seus orígens en períodes llunyans. L'anàlisi es fa sense perdre de vista els elements protonacionals que s'hi poden trobar.

Per últim, en el capítol 5 s'extreuen les conclusions sobre tots els temes analitzats en el treball, posant l'èmfasi en el capítol 3: *Protonacionalisme*.

1.3 El llenguatge de les nacions

En aquest petit apartat es pretén posar de manifest el fet –no sempre sabut– que tot el vocabulari que gira al voltant del terme *nació* està dotat d'unes implicacions que han anat canviant al llarg del temps. Tant és així que en l'actualitat encara no hi ha un consens clar sobre el significat que correspon a cada un dels termes. D'altra banda, aprofito per explicar, en el context d'aquest treball, com entendrem tot aquest vocabulari, ja que en un treball en el qual el tema principal són conceptes com nació, nacionalisme o identitats nacionals no serà sobrer de dedicar-hi unes línies.

Fins ben entrat el segle XIX, no s'atribueix a la paraula *nació* unes connotacions polítiques, ja que fins llavors *la nació* servia per designar l'origen o descendència comuna d'un grup de persones, però en cap cas s'hi vinculava un requisit estatal o polític.³ Igualment com Hobsbawm, la majoria dels autors que estudien temes

---

³ Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo desde 1780*, 2ª edició (Barcelona: Crítica, 1992), 23. Hobsbawm posa com a exemples les definicions que donava *El Diccionario de la Real Academia Española* en diferents dates i d'aquesta manera constata que fins al 1884 no trobem una definició que es pugui aplicar al concepte “modern” de la nació. Tot i utilitzar l'exemple d'Espanya, l'exemple és aplicable a la resta d'estats europeus.

relacionats amb els estats nacionals adverteixen del risc que té tractar-los de la mateixa manera abans i després de la Revolució francesa, ja que aquest esdeveniment marca una línia divisòria –no solament entre el període modern i el contemporani– sinó també en les implicacions que s’atribueixen a diferents realitats, entre les quals hi ha totes les que tenen a veure amb la *nació*. Un exemple molt clar d’aquest fet és el que utilitza Pierre Vilar: «Pero hay que andarse con mucho cuidado con el vocabulario y con las traducciones abusivas de los antiguos términos; por ejemplo, durante el proceso de Juana de Arco, Juana habla del «país» (noción popular; horizontes familiares, sentimiento de pertenencia, lengua común); el escriba eclesiástico traduce al latín y pone «patria»; los traductores actuales escriben «patria», con lo que se corre el riesgo de atribuir a Juana de Arco un vocabulario y unos sentimientos muy distintos de los suyos, más sabios y más modernos.»⁴

Certament, introduir-se en un camp d’estudi com és el de les identitats nacionals no és gens fàcil; a més, si no es parteix de certa literatura prèvia sobre el tema és fàcil caure en el parany de donar per suposades o com a veritats algunes afirmacions molt elementals. D’aquest fet rau la importància d’explicar bé el significat de certes paraules, ja sigui per entendre tot el que s’explicarà en el treball o bé per desmentir falses creences que sovint es tenen com a certes; per tant, no és gens estrany que autors consolidats com els citats anteriorment facin al·lusió a aquest fet.

En un sentit similar, Torres dedica tot un apartat a explicar quin era el significat dels termes: *Monarquia, Nació, Terra, Pàtria i Província* en el context del segle XVII. Tot això amb l’objectiu de «rehuir ciertas tentaciones, si no algunos anacronismos, tanto de carácter interpretativo como metodológico, ya que, en efecto, ignorar el vocabulario [...] de una época o una sociedad dada amenaza con vaciar de sentido o verosimilitud cualquier interpretación de las mismas e incluso de los simples hechos del pasado, fueran del orden que fueren».⁵ Aquests són alguns exemples que mostren la importància d’aclarir el significat d’algunes paraules, atès que depenent del context a què ens referim tindran un significat o un altre; a més a més, s’ha de tenir en compte

---

⁴ Pierre Vilar, *Iniciación al análisis del vocabulario histórico*. 6ta edición. (Barcelona: Crítica, 1999), 160-161.

⁵Xavier Torres, *Naciones sin nacionalismo: Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. (València: Publicacions de la Universitat de València, 2008), 69.

que encara que ens trobem dins un mateix espai temporal, els autors difereixen en la definició que tenen certs mots.⁶

Per un altre costat, hi ha algunes qüestions que en el decurs del treball s'aniran fent evidents: quan s'utilitzin paraules com "nació" o "nacionalisme" –o d'altres derivades d'aquests mots– en el context de l'anàlisi de qualsevol autor, aquests termes tindran el significat que l'autor hi hagi donat en l'obra que s'estigui analitzant o bé el significat utilitzat durant la seva trajectòria acadèmica, si així s'especifica. D'altra banda, quan aquests termes s'usin en un context general tindran la definició més genèrica del terme, sense entrar en matisos ni especificacions de cap tipus.

Aquest apartat, perfectament, podria tenir una extensió més gran si es volgués entrar en tota mena de detalls, però no està al meu abast ni tampoc forma part dels objectius del treball anar més enllà en aquesta qüestió, tot i que, en bona mesura, és important tenir present aquests punts generals quan toqui abordar un tema tan controvertit com és el de les nacions. Per tant, és un bon apunt per concloure aquest capítol introductori i passar, ara sí, de manera més profunda als temes principals.

---

⁶ En el capítol 3 d'aquest treball es fan evidents les diferències existents, entre els autors estudiats, sobre la definició dels conceptes "nació" o "nacionalisme", tot i publicar els treballs durant la mateixa dècada.

2. LA HISTORIOGRAFIA DE LES NACIONS: TEORIA I PRÀCTICA (SEGLES XIX-XX)

En primer lloc, i abans de començar a abordar de manera directa qualsevol tema d'estudi, és important crear un marc de referència sobre quin és el context històric en el qual ens situem. Aquest és l'objecte d'aquest capítol.

Pel tema que ens ocupa en aquest treball, és necessari girar la vista al passat i veure com i de quina manera la historiografia dels segles XIX i de gran part del XX ha tractat – i enfocat– l'estudi de les identitats nacionals. No he estat jo qui ha hagut de portar a terme aquesta tasca laboriosa, que requereix anys d'estudi; per sort, la prolífica historiografia de les últimes dècades compta amb diferents treballs que analitzen aquesta qüestió.⁷

2.1 La historiografia nacionalista (segle XIX)

Quan parlem del segle XIX, parlem d'un segle de revolucions. Comença amb el desenllaç de la Revolució francesa i continua unes dècades més tard amb un seguit de revolucions liberals repartides per tot el territori europeu. La relació que s'estableix entre totes elles i el sorgiment dels estats nació, durant aquest període, és molt estreta i per entendre-la millor hem posar la lupa en la manera en com es configuren aquests nous estats.

Trobem molts àmbits i moltes professions que durant el segle XIX van contribuir a generar una consciència basada en la sobirania i l'interès nacional, i que, sens dubte, van tenir un pes destacat en la configuració de les noves nacions. A tot això, cal afegir-hi la figura de l'historiador i el seu paper veritablement transcendental en aquest context. Dit de manera més simple, l'historiador es posa al servei de l'estat naixent, passant a formar part de la seva estructura interna, que tenia com a objectiu dotar la societat d'una consciència col·lectiva basada en la nació. Tot això, en el moment de la

---

⁷ En aquest cas, ha estat imprescindible la primera part del treball de Xavier Torres, *Naciones sin nacionalismo: Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. (València: Publicacions de la Universitat de València, 2008). De manera molt eloqüent, Torres dibuixa el marc històric adequat per entendre com va ser l'evolució de la historiografia de les nacions a Europa durant els segles XIX i XX.

creació de tota la infraestructura nacional (escoles, arxius, universitats...). El resultat: «Se nacionaliza el pasado, como se nacionalizan los bienes amortizados, o se nacionaliza el mercado, o como se nacionalizan los conceptos de soberanía, de interés y de riqueza. Así entra la historia en las aulas de cualquier nivel educativo (...). Con el pasado en la mano, se articula de forma revolucionaria un nuevo saber nacional, la historia.»⁸ Aquesta manera nacionalista d'interpretar la història es va produir simultàniament a gran part dels estats europeus que coneixem avui. Tot seguit s'aborden —de manera molt general— dos casos concrets que ens ajudaran a veure-ho amb més claredat: Alemanya i Espanya.

La interpretació nacional de l'escola germànica va diferir de la resta d'estats europeus. Pels estudiosos germànics del segle XIX per formar part d'una nació no n'hi havia prou de tenir la voluntat de pertànyer-hi, sinó que es tractava d'un fet natural que es portava a la sang i en els gens. Aquesta concepció orgànica de la nació es manté fins ben entrat el segle XX: «The German definition of who was a German was still defined in the Basic Law of the Federal Republic of Germany of 1949 in terms of biological descent. Thus one could become a Frenchman or an American through naturalisation by embracing the political ethos of the national community; it was much more difficult, if not impossible, to become a German.»⁹ En aquest mateix sentit, és necessari afegir que es tractava d'un tret comú de tota la historiografia europea del XIX el fet de presentar les nacions com a fenòmens naturals, amb una història pròpia i amb un designi diví.

Pel que fa al cas espanyol, la renovada historiografia d'aquest segle va tendir a presentar l'origen de la nació espanyola amb un seguit de característiques comunes: un passat unificat, una datació molt concreta de l'origen de la nació espanyola i el fet remuntar-se a períodes molt llunyans com el romà o el visigot per trobar-ne el seu naixement.¹⁰ Així doncs, «se proyecta hacia el pasado encontrando orígenes y precedentes en épocas, cuyos contenidos de unidad política y social, si se analizan

---

⁸ Paloma Cirujano, Teresa Elorriaga i Juan Sisinio Pérez, *Historiografía y nacionalismo español (1834-1868)* (Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1985), 73.

⁹ Stefan Berger, Mark Donovan i Kevin Passmore (eds). *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, (Londres-Nova York: Routledge, 1999), 17.

¹⁰ Paloma Cirujano, Teresa Elorriaga i Juan Sisinio Pérez, *Historiografía y nacionalismo español (1834-1868)* (Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1985), 83-86.

rigurosament, en nada coincidían con la interpretación que los historiadores del siglo XIX les asignan.»¹¹ Anglaterra, Itàlia o França constitueixen casos similars –cada un amb les seves peculiaritats– “d’enginyeria nacional” duta a terme per part de l’estat. Pierre Nora sintetitza aquest argument de la manera següent: “El historiador decimonónico devino el auténtico demiurgo de la nación».¹²

Una bona manera de compilar aquests arguments és la següent: la nació, durant el segle XIX, era quelcom vist com a natural i orgànic, amb uns orígens llunyans gairebé universals, i que posseïa una ànima pròpia. Impregnats de les concepcions *herderianes*, el paper dels historiadors va ser decisiu per escriure una història de la nació que anés en concordança amb tots aquestes aspectes. Aquesta manera d’interpretar la història en clau nacional perdura fins ben entrat el segle XX, moment en el qual la producció historiogràfica minva en detriment d’un altre tipus de problemàtiques i interessos, però el fet d’esdevenir-se dues guerres mundials en el continent europeu influeix de manera clara en el fet que a partir de la segona meitat d’aquest segle es produeixi una nova onada historiogràfica de caràcter molt diferent a l’anterior.¹³

2.2 La historiografia constructivista (segle XX)

Els factors que expliquen l’auge historiogràfic sobre les nacions –sobretot un cop s’entra en les dues últimes dècades del segle XX– són diversos i en cap cas responen a una única explicació. De totes maneres, és important subratllar la diferenciació de dues etapes més o menys definides dins d’aquest període: la primera, l’hem de situar a partir dels anys 50 i fins a la dècada dels 80, en la qual la fi de la Segona Guerra Mundial i el sorgiment dels estats de l’est europeu van marcar el caràcter de la historiografia. Dins aquest període cal destacar el treball de Hans Kohn qui, de manera

---

¹¹ Paloma Cirujano, Teresa Elorriaga i Juan Sisinio Pérez, *Historiografía y nacionalismo español (1834-1868)* (Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1985), 85.

¹² Pierre Nora, *Les lieux de mémoire*, t.II, vol. 1. (París: 1986), 317-375.

¹³ Per a una bona anàlisi de la historiografia de la primera meitat de segle XX i les causes del seu declivi, vegeu: Paul Kennedy, “The Decline of Nationalistic History in the West, 1900-1970”. *Journal of Contemporary History*, 8(1), (1973): 77-100. Recuperat de <http://0-www.jstor.org.catalog.udg.edu/stable/260070>

prematura, elabora una teoria que, entre altres coses, remarca el caràcter eminentment modern de les nacions.¹⁴

D'altra banda, la segona etapa té lloc durant les dues últimes dècades de segle i ve marcada per esdeveniments com la caiguda del Mur de Berlín o la desintegració de la URSS. Aquesta historiografia, generalment, tendeix a ser més àmplia pel que fa al gruix, amb arguments més ben trenats i amb una base més sòlida que defineix el "tema nacional" de manera molt més complexa que no pas els seus predecessors: "Por lo general, suponen una severa impugnación o rectificación de viejos tópicos nacionales o nacionalistas; en particular, cuando arguyen e ilustran la naturaleza *construida* (en lugar de orgánica o *natural*) de la nación, su historicidad o su carácter cambiante a lo largo del tiempo.»¹⁵

És en aquest context quan es produeix la rèplica més contundent a tota la historiografia de caràcter nacional que s'havia anat forjant des del segle XIX: el sorgiment d'un seguit d'autors que van trencar de manera substancial amb la línia historiogràfica seguida fins aquell moment, presentant un seguit d'arguments del tot innovadors i, en alguns casos, molt radicals. Aquests autors, anomenats constructivistes –i que més endavant estudiarem amb deteniment–, tot i enfocar els seus estudis des d'àmbits molt diferents, comparteixen un seguit de conclusions sobre les nacions i el nacionalisme: en primer lloc, afirmen que les nacions no són entitats naturals sinó que, pel contrari, es tracta de *construccions* o *invencions*; en segon lloc, deixen clar que és el nacionalisme –o millor dit, els nacionalistes– qui crea les nacions i no a la inversa, com s'havia dit fins aquell moment, i, en tercer lloc, que el nacionalisme és un fenomen exclusivament contemporani. D'aquesta manera, s'arriba a la ràpida conclusió que, com que la nació és un producte del nacionalisme, només pot ser estrictament contemporània.

---

¹⁴ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study on its Origins and Background*, (Nova York: Macmillan, 1946). Per a un resum de l'obra, vegeu: Jacques Gabayet "Análisis de la teoría de Hans Kohn sobre la nación y el nacionalismo". *Política y Cultura*,(12), (1999): 7-23. Recuperat de <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=26701202>

¹⁵ Xavier Torres, *Naciones sin nacionalismo: Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. (València: Publicacions de la Universitat de València, 2008), 33. Per a una relació exacta dels treballs publicats a cada dècada del segle XX, vegeu la mateixa obra de Torres, 34-37.

Ja tindrem temps, en el capítol següent, de tractar amb més profunditat aquestes teories trencadores; amb tot, és important posar de relleu que la irrupció d'aquestes idees va significar un autèntic terratrèmol, que va portar a la reobertura de vells debats sobre les nacions que, d'alguna manera, es donaven per tancats o, si més no, que tenien una resposta amb un consens bastant ampli.

2.3 Una “fuita” dins les teories constructivistes

Dins aquest camp d'arguments i de plantejaments nous, tan diferent del que la historiografia més clàssica havia pregonat els últims anys, hi destaca una teoria o, si es vol, la definició d'un concepte que esdevenia una contradicció dins els arguments constructivistes sobre la nació. Es tracta del concepte del protonacionalisme¹⁶ i per entendre'l millor és necessari explicar de què es tracta, per què sorgeix i quin encaix té en tot aquest entramat de teories nacionals.

De manera general, tot i haver atribuït un caràcter *construït* o *inventat* –segons l'autor– a la nacions modernes, els precursors d'aquestes idees no gosen negar de manera rotunda l'existència de llaços d'identificació col·lectiva en un període anterior a l'actual. És a dir, donen certa validesa a la hipòtesi que alguns dels estats nació que coneixem avui dia tenen una herència amb un passat que es remunta més enllà de la Revolució francesa. Això vol dir que el protonacionalisme convida a pensar en l'existència de nacions en un període –qualificat pels mateixos autors constructivistes– de no nacional. Aquests autors fan referència a aquestes idees perquè no poden admetre el fet que les nacions es “construeixin” des de zero i a tot arreu de la mateixa manera i, per això, accepten que amb anterioritat als temps que coneixem com a contemporanis hi ha alguns territoris que mostren una riquesa cultural, que seria la llavor dels estat nació que sorgiran posteriorment. Amb tot, remarquen que aquests

---

¹⁶ El concepte del protonacionalisme (tal i com s'entén en aquest treball) va ser encunyat per Eric Hobsbawm l'any 1990 i pot ser definit de manera molt general com aquella consciència col·lectiva que és anterior a la creació de l'estat nació que coneixem en l'actualitat. Per saber més sobre el tema, vegeu: Xavier Torres, “El debat de la nació: una nota sobre l'anomenat protonacionalisme”, *Rúbrica Contemporània*, 2, Núm. 4 (2013) i Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo desde 1780*, 2ª edició (Barcelona: Crítica, 1992), 55-88.

vincles protonacionals es trobarien lluny de les aspiracions polítiques amb les quals vinculem la nació política actual.

Per tant, la interpretació de la protonacionalitat sorgeix com a conseqüència d'algunes llacunes dins aquestes teories trencadores, que no aconsegueixen explicar, en un sentit únicament contemporani, el sorgiment de les nacions actuals. De totes maneres, lluny de solucionar les diferències existents, la interpretació protonacional de les nacions va servir, més aviat, per atiar el debat sobre el seu origen.

Quines teories expliquen millor l'origen de les nacions? Són aquelles que posen l'accent en el seu origen a partir de la Revolució francesa i que, per tant, les consideren molt recents o bé hem de donar pas a aquells autors que posen de relleu el caràcter acumulatiu de les nacions i es remunten a temps medievals o fins i tot anteriors per explicar el seu naixement? Ens ocuparem d'analitzar més detalladament aquests aspectes en els següents apartats del treball que, d'altra banda, en conformen la seva part principal.

3. PROTONACIONALISME

Ja s'ha comentat unes línies més amunt que el protonacionalisme juga un paper cabdal en aquest treball, de manera que, a més de ser una referència que no cal perdre de vista en cap moment, també es tracta d'un dels temes principals. I en aquest capítol en concret s'analitzarà d'una manera més profunda agafant com a base les lectures dels autors que per primera vegada van introduir aquest concepte.

És necessari posar per escrit –ja que es tracta d'un fet important– que en un treball de característiques inequívocament limitades com el que ens ocupa aquí ha estat una obligació fer una tria dels autors que hom ha considerat més importants o, si més no, amb una rellevància particular pel que fa a la introducció d'idees protonacionals. Certament, la bibliografia sobre el tema és d'allò més àmplia, però aquí només s'analitzaran els treballs d'Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson i John Breuilly. En aquest mateix sentit, s'ha considerat oportú que cada autor tingués un apartat separat de la resta, ja que l'enfocament que fa cadascun parteix d'uns orígens tan diversos que no tindria gaire sentit intentar encabir en un sol bloc els plantejaments de dos autors. Per últim, en l'apartat final del capítol es fa un seguiment de com la historiografia més recent ha tractat el fenomen de la protonacionalitat: si hi ha aportat noves idees i com ha mirat de resoldre la problemàtica sobre l'origen de les nacions.

Un últim apunt important abans de passar a l'anàlisi pròpiament dita: no és gens estrany que el seguit d'autors que s'analitzaran en aquest capítol –i en el proper– provenguin de diferents branques d'estudi de les ciències socials, i no únicament siguin historiadors. Aquest fet demostra la dificultat de tot allò que envolta les qüestions relacionades amb les nacions; per tant, que la resta de ciències socials hagin intentat solucionar els dubtes existents en aquest tema és un indicatiu més de la seva complexitat.

3.1 Antropologia i nacionalisme: Gellner

Controvertit i molt criticat, la figura del filòsof i antropòleg Ernest Gellner (1925-1995) ha estat, sens dubte, una de les més importants del segle XX. Els seus estudis sobre antropologia social i l'enfocament del nacionalisme precisament des d'un àmbit que no fos la història *per se* li han valgut l'etiqueta de ser una de les personalitats més influents en aquest camp dels últims cinquanta anys.

Les característiques més importants que defineixen el seu pensament sobre les nacions i el nacionalisme queden fixades en el seu treball anomenat *Thought and Change* publicat l'any 1964. Trencava de manera radical amb totes aquelles teories que consideraven d'ordre natural les nacions i dona al nacionalisme un origen social i modern. Això vol dir que el nacionalisme apareix en societats industrials, en unes condicions socials, econòmiques i culturals que es donen en l'època actual més moderna (és a dir, a finals del segle XVIII a Europa) i no pas en societats anteriors i més endarrerides com serien les agràries.¹⁷ Com resumirà anys més tard i repetidament en els seus treballs sobre el nacionalisme, la societat moderna té un perfil que respon a

«alfabetización, movilidad social, igualdad formal con una desigualdad puramente fluida, por así decirlo, automatizada y con una cultura compartida, homogénea, impartida mediante la alfabetización e inculcada en la escuela (...). Así, en el mismo momento en que los hombres adquieren plena conciencia de su cultura y de la decisiva importancia que tiene para los intereses vitales, pierde buena parte de capacidad de reverenciar su sociedad a través del simbolismo místico de una religión. Se ven pues empujados a reverenciar directamente una cultura compartida y a la vez atraídos por esta actitud: la cultura es ahora claramente visible y su acceso a ella llega a ser el bien más precioso del hombre (...). Ahora la cultura ha de ser objeto directo de culto y lo será en su propio nombre. Ese es el nacionalismo.»¹⁸

És important posar de relleu el paper que Gellner atribueix a la religió en les societats d'Època Contemporània en comparació amb les antigues societats agràries –on només un percentatge molt petit de la població tenia accés a l'alfabetització i, per tant,

---

¹⁷ La síntesi d'aquestes idees s'ha fet a partir del pròleg escrit per John Breuilly en el llibre d'Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, 2a edició (New York: Cornell University Press, 2008) i de l'article de Brendan O'Leary, "On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism". *British Journal of Political Science*, 27(2), (Abril 1997): 191-222. Recuperat de <http://www.jstor.org/stable/194137>

¹⁸ Ernest Gellner, *Cultura, Identidad y Política: El nacionalismo y los nuevos cambios sociales*, 2a edició (Barcelona: Gedisa editorial, 1993), 27-28.

ostentava el poder cultural i religiós. Les condicions que es donen en les societats industrials modernes, que més amunt s'han descrit, porten directament a uns canvis molt profunds en el si de la societat, que no es poden aturar. Un té a veure amb la religió, que deixa de ser objecte de culte massiu de la població per donar pas a la pròpia cultura, que la societat adquireix a través dels canvis produïts.¹⁹

Dues dècades més tard, l'any 1983, confirmarà i ampliarà aquestes mateixes teories en el que potser és l'obra més coneguda de l'autor: *Nations and Nationalism*. Gellner hi dibuixa el que per ell són les tres èpoques que ha tingut la humanitat segons el mètode de producció: pre-agrària, agrària i industrial. El que ens interessa és la relació que atribueix a cada una d'aquestes èpoques amb el nacionalisme en funció de com es combinen els condicionants socials i culturals. Estableix que en les dues primeres èpoques l'absència del nacionalisme és la norma –tot i que en algunes societats agràries es pot donar–, mentre que la característica bàsica de la societat industrial moderna és que el nacionalisme és gairebé una obligació. Per aquest motiu apunta: “But nationalism is *not* the awakening of an old, latent, dormant force, though that is how it does indeed present itself. It is in reality, the consequence of a new form of social organization, based on deeply internalized, education-dependent high cultures, each protected by its own state.”²⁰

La definició de cada tipus de societat és important sobretot per a l'establiment del context en el qual Gellner vol que ens situem; amb tot, dedica especial atenció a la fase de transició de societat en època agrària preindustrial a una completament industrial, o el que és el mateix, com la modificació de les relacions entre cultura, societat i estat donen pas al nacionalisme: «All this being so, the age of transition to industrialism was bound, according to our model, also to be an age of nationalism, a period of turbulent readjustment, in which either political boundaries, or cultural ones, or both, were being modified, so as to satisfy the new nationalist imperative which now, for the first time, was making itself felt.»²¹ Possiblement, l'exemple més significatiu en el qual podem copsar gran part de la seva teoria nacional és quan

---

¹⁹ Gellner, *Nacionalismo y nuevos cambios sociales*, 27.

²⁰ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, 2a edició (New York: Cornell University Press, 2008), 46

²¹ Gellner, *Nations and Nationalism*, 39.

introdueix el cas de la Ruritània.²² Hi ha un parell d'aspectes en aquest exemple que ens interessin de manera particular per a l'objecte de treball que ens ocupa: el primer és veure com afecta a una societat el fet que l'economia i les relacions socials canviïn degut a que s'està passant d'una societat agrària a una d'industrial. Aquest és un aspecte fonamental, ja que només quan canvien aquestes condicions pot aparèixer el nacionalisme. En segon lloc, aquestes condicions que es donen un cop s'ha entrat en la primera fase d'industrialització són molt importants, ja que definiran si els primers emigrants de Ruritània volen (o poden) lluitar pel sorgiment d'un nacionalisme rurià o, per contra, queden absorbits en l'Imperi. Aquest fet ens porta a una de les conclusions més rotundes que formula Gellner, i en l'exemple que s'acaba de veure queda il·lustrat: «It is nationalism which engenders nations, and not the other way round.»²³

Altres detalls, sens dubte importants, es desprenen del seu treball, però aquí es tractava de posar en context l'obra de Gellner i sobretot les idees principals sobre el nacionalisme, ja que són importants per entendre millor el paper que juga el protonacionalisme en aquest autor concret. D'altra banda, els matisos que va anar afegint en diferents assaigs i articles a partir de 1983 queden recollits en la seva obra pòstuma *Nationalism* publicada l'any 1997.

A diferència de Hobsbawm –que com ja veurem dedica un capítol complet a parlar del protonacionalisme–, Gellner no estructura de manera definida les idees protonacionals²⁴, sinó que en diferents parts dels seus treballs redacta alguns punts que van en direcció contrària (o almenys frenen) la rotunditat amb què estableix la modernitat de la nació. Així doncs, és necessari un apunt sobre aquest fet per entendre les diferències que poden arribar a presentar els diferents autors en les seves interpretacions protonacionals. En aquest cas, la interpretació de les paraules de Gellner és responsabilitat meua.

---

²²Es tracta d'un exemple fictici que utilitza Gellner simulant que una regió, Ruritània, que està dins l'Imperi de Megalomania, aconsegueix desenvolupar un nacionalisme. Per l'exemple en detall, vegeu: Gellner, *Nations and Nationalism*, 57-61.

²³ Gellner, *Nations and Nationalism*, 54.

²⁴ Hobsbawm és l'únic autor que dedica un capítol sencer a parlar sobre aquest fenomen, que ell mateix anomena "protonacionalisme". De fet, la resta d'autors constructivistes ni tan sols hi fan referència en cap dels seus treballs, ja que simplement introdueixen aquesta idea en les seves teories.

Com ja hem vist, Gellner estableix com a factor cabdal en el sorgiment del nacionalisme la transformació cultural de les societats –juntament amb factors econòmics i socials. No és estrany, doncs, que focalitzi l’atenció en l’àmbit cultural per abordar la possibilitat que hi hagi algun aspecte en les nacions actuals que no sigui estrictament recent.

En aquest context, parla de la gran quantitat de cultures diverses que existeixen i han existit en el món i fa una comparació amb les que finalment han acabat essent nacionalismes triomfants. Per ell, hi ha moltíssimes nacions en potència (cultures) que entren en l’època industrial (del nacionalisme) sense intentar o voler treure benefici d’aquesta situació. Aquest fet les porta o bé a desaparèixer o a integrar-se en una cultura més gran que ja posseeix un estat nacional i, per tant, a no desenvolupar cap nacionalisme propi.²⁵ És precisament quan es pregunta el paper que tenen aquestes cultures per al nacionalisme que Gellner aprofita per remarcar que el nacionalisme és conseqüència de la nova organització social de l’industrialisme, però –i és necessari remarcar aquest fet– apunta: «It uses some of the pre-existent cultures, generally transforming them in the process, but it cannot possibly use them all. There are too many of them.»²⁶ Amb aquestes paraules, implícitament, Gellner està donant a entendre que si bé el nacionalisme és un fenomen estrictament contemporani, ja que només es pot donar en les condicions socials que imperen únicament en societats industrials, les nacions, o almenys les cultures amb les quals s’acaben formant les nacions, tenen les seves arrels culturals abans d’aquest període, és a dir, no serien estrictament d’època contemporània. Gellner no especifica a quin període ens hem de remuntar per anar a buscar l’origen d’aquestes arrels i és en aquest punt on es queda la seva afirmació. Amb tot, repeteix aquest plantejament en les pàgines següents tot enfocant la qüestió cultural del nacionalisme des d’altres punts. Per fer-ho, desmenteix dues concepcions que s’han intentat inculcar sobre l’essència de les nacions: la primera fa referència al fet que les nacions són una manera de classificar les poblacions de forma natural, feta per Déu; afirma que és un mite. La segona és el fet de pensar que el nacionalisme és una força adormida que sempre ha estat latent i que ara ajuda a despertar aquestes nacions. Aquests dos arguments, falsos per Gellner,

---

²⁵ Gellner, *Nations and Nationalism*, 46.

²⁶ Gellner, *Nations and Nationalism*, 46-47.

l'ajuden a introduir el que de veritat sí que fa el nacionalisme: «Nationalism, which sometimes takes pre-existing cultures and then turns them into nations, sometimes invents them, and often obliterates pre-existing cultures: *that* is a reality, for better or worse, and in general an inescapable one. (...) The crystallization of new units, suitable for the conditions now prevailing, though admittedly using as their raw material the cultural, historical and others inheritances from the pre-nationalist world.»²⁷

És interessant posar l'èmfasi en el doble sentit de les afirmacions de Gellner que, per un costat, es reafirma com a constructivista convençut sobre el caràcter del nacionalisme, però que, en canvi, no pot fer el mateix amb les entitats nacionals. Per això, ha d'admetre que les nacions s'han beneficiat d'una cultura que ja existia abans de l'època del nacionalisme i que aquesta cultura s'ha heretat històricament. D'aquest fet es desprèn que la cultura d'època pre-nacionalista –i que posteriorment serà la base del nacionalisme– es manté malgrat els canvis històrics que hi pugui haver d'un període a l'altre.

Una de les característiques que uneixen bona part dels autors que han tractat el sorgiment de les nacions i el nacionalisme és que tots van amb molta cura a l'hora de donar una definició sobre el que és una nació. Gellner no n'és una excepció, però es recolza en dos factors per intentar aproximar-s'hi: la voluntat i la cultura. Cap d'aquests dos –ens diu– per si sols poden explicar què és una nació, ja que, per exemple, la voluntat de pertànyer-hi és igualment aplicable a clubs, bandes, partits... i, pel que fa a la cultura, n'esmenta el caràcter difús i poc coincident amb les unitats polítiques que sol contenir (sobretot en època agrària); per tant, tampoc serveix per definir la nació. A tot això, hi afegeix que només quan voluntat i cultura convergeixen en un moment en què aquesta última pot penetrar en tota la societat, és a dir, en fase industrial, la societat legitima aquesta cultura i passa a identificar-s'hi.²⁸ És important esbrinar, o si més no posar l'accent, en quin moment sorgeix aquesta cultura, i així ho fa el mateix Gellner, en reiterades ocasions, per intentar sustentar la seva teoria. «Admittedly, nationalism uses de pre-existing, historically inherited proliferation of cultures or cultural wealth, though it uses them very selectively, and it most often

---

²⁷ Gellner, *Nations and Nationalism*, 47-48.

²⁸ Gellner, *Nations and Nationalism*, 53-54.

transforms them radically. Dead languages can be revived, traditions invented, quite fictitious pristine purities restored.»²⁹ Aquestes –diguem-ne– *concessions protonacionals* que fa Gellner a la seva teoria de les nacions s’han d’entendre com a necessàries, ja que si no el conjunt d’arguments que presenta quedarien sense una base sòlida i creïble. És a dir, Gellner es veu “obligat” a acceptar que les cultures que el nacionalisme pren i utilitza perquè siguin la base de la nació tenen un origen que es troba en una època pre-nacionalista, ja que, d’altra banda, no pot assegurar de manera rotunda que la cultura nacional sigui tan *moderna* com el mateix nacionalisme.

Per últim, ens queda per veure un context ben diferent en el qual Gellner introdueix la possibilitat del sorgiment d’unes formes d’identificació col·lectiva abans del segle XVIII. En aquest cas, el plantejament sorgeix de la importància que va tenir la Reforma en crear unes condicions socials que es donen en època dels nacionalismes. De totes maneres, Gellner no va més enllà i només esmenta de passada que seria interessant veure la relació entre aquests dos elements: nacionalisme i Reforma. Però no deixa de ser curiós el fet que aquí se’ns està plantejant una mesura, la Reforma dels s. XVI i XVII, que indubtablement ens aboca al protonacionalisme. Una Reforma que s’encarrega de fer efectives unes condicions socials i culturals en el si de la societat que ens aboquen clarament a un període industrial, tot i encara no ser-hi, i que, quan es doni, ajudaran el nacionalisme. «The problem is illustrated by the fascinating relationship between the Reformation and nationalism. The stress of the Reformation on literacy and scripturalism, its onslaught on a monopolistic priesthood (...) its individualism and links with mobile urban populations, all make it a kind of harbinger of social features and attitudes which according to our model, produce the national age.»³⁰

Aquests són els exemples que utilitza Gellner per intentar resoldre la problemàtica dels estats pre-nacionals. Com ja s’havia recalcat unes línies més amunt, no veiem cap esforç de l’autor per intentar resoldre el que ell mateix planteja, a diferència de Hobsbawm, que, com ja veurem, intenta donar-hi una resposta. Amb tot, no és un fet menor que un autor indubtablement defensor de la modernitat de les nacions obri la porta al fet que hi hagi alguna cosa –diguem-li cultura– que vingui d’uns períodes que

---

²⁹ Gellner, *Nations and Nationalism*, 54.

³⁰ Gellner, *Nations and Nationalism*, 39-40.

no són l'actual, que a més a més s'hereti i que, finalment, sigui la base del nacionalisme que acabarà sorgint. Aquí rau la importància d'aquests plantejaments.

3.2 Els límits del protonacionalisme: Hobsbawm

Eric J. Hobsbawm (1917-2012) va ser un historiador britànic d'ideologia marxista reconegut internacionalment per múltiples treballs referents a temes de diversa índole; amb tot, per als objectius d'aquest treball interessa la manera com va interpretar la creació de les entitats nacionals. Un apunt important sobre Hobsbawm és la capacitat que va tenir d'interpretar els fenòmens històrics (i també nacionals) des de la mirada d'altres disciplines. Un parell d'exemples fan evidents aquest caràcter obert que definirà part de la seva obra: Roy Foster apunta que una de les preocupacions que tenia Hobsbawm era «the necessity for historians to understand 'culture' in the broad sense used by social anthropologists, and not simply as a self-contained historical or aesthetic phenomenon».³¹ En aquest mateix sentit, i arran de la presentació que va pronunciar Hobsbawm en l'*American Anthropological Association*, David Kertzer assenjala la importància de teixir relacions entre disciplines acadèmiques per estudiar els temes referents a les nacions: «The problem of nationalism in Europe, though, is not only a matter of contemporary political concern, for it also cuts to the heart of the anthropological enterprise. The allegiances that people form, the identities that they create for themselves, the histories that they construct, these are all central issues of anthropological concern.»³²

Les seves inclinacions a tractar el sempre controvertit tema de les nacions i els nacionalisme com uns fenòmens recents no prové del no-res, sinó que anys abans de la publicació, l'any 1990, del llibre *Nations and nationalism since 1780*, ja hi ha evidències que el camí triat per l'autor no va en la mateixa línia que el d'altres companys de professió. Una de les primeres afirmacions que fa en un treball publicat, juntament amb Terence Ranger, és així de contundent: «Las «tradiciones» que parecen o reclaman ser antiguas son a menudo bastante recientes en su origen, y a veces

---

³¹ Roy Foster. "ERIC HOBSBAWM". *Past & Present*, (218), (Febrer 2013): 3-15. Recuperat de <http://0-www.jstor.org.catalog.udg.edu/stable/23360253>

³² Eric Hobsbawm i David Kertzer. "Ethnicity and Nationalism in Europe Today". *Anthropology Today*, 8(1), (Febrer 1992): 3-8. Recuperat de <https://www.jstor.org/stable/3032805>

inventadas.»³³ «De hecho, cuando es posible, normalmente intentan conectarse con un pasado histórico que les sea adecuado.»³⁴ En aquestes línies, doncs, ja s'observa com Hobsbawm posa en entredit allò que la societat accepta amb tota naturalitat: que les tradicions provenen d'un passat llunyà i que han estat part de la "nació" –la que sigui– ja en segles passats. Ell diu que tot això són realment invencions. Anant directament al tema nacional, assenyala que «las naciones modernas y todo lo que las rodea reclaman generalmente ser lo contrario a la novedad, es decir, buscan estar enraizadas en la antigüedad más remota, y ser lo contrario de lo construido, es decir, buscan ser comunidades humanas tan «naturales» que no necesiten más definición que la propia afirmación».³⁵ En l'últim capítol d'aquest mateix llibre, Hobsbawm exposa que la invenció d'aquestes tradicions respon a motius "polítics" i "socials", ja que «grupos, entornos y contextos sociales pedían nuevos mecanismos que asegurasen o expresaran cohesión e identidad sociales».³⁶

De manera breu i amb la intenció de situar en un context més ampli el protonacionalisme, és imprescindible fer un repàs a la resta d'idees que conformen el seu pensament sobre les nacions. Més enllà del ja mencionat criteri de la modernitat que atribueix a la *nació* actual, se li'n poden afegir d'altres com el fet que tota nació és fruit d'unes conjuntures històriques concretes i que es tracta d'entitats que no són inamovibles al llarg del temps sinó que han anat canviant. Aquestes nacions, les hem de situar només en un període de temps concret, que respon a l'actual, ja que només poden existir en un context d'un determinat estat territorial –o d'aspiració a crear-lo– i d'un determinat desenvolupament tecnològic i econòmic. Per últim, les nacions no poden ser definides amb criteris únics, ja siguin objectius o subjectius, i han de ser interpretades com a fenòmens duals, és a dir, que són construïdes des de dalt però no es poden arribar a entendre sense els de baix.³⁷

La rotunditat amb què planteja els arguments sobre la modernitat de les nacions contrasta amb el fet que dediqui un capítol complet a posar de relleu els arguments

---

³³ Eric Hobsbawm i Terence Ranger, *La invención de la tradición* (Barcelona: Crítica, 2012) 7.

³⁴ Hobsbawm i Ranger, *La invención de la tradición*, 8.

³⁵ Hobsbawm i Ranger, *La invención de la tradición*, 21

³⁶ Hobsbawm i Ranger, *La invención de la tradición*, 273

³⁷ Aquests arguments es troben de manera dispersa en els dos primers capítols del treball d'Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo desde 1780*, 2ª edició (Barcelona: Crítica, 1992).

protonacionals –que van en direcció contrària. D'aquí que es pugui dir que la interpretació protonacional que fa Hobsbawm sobre l'origen de les nacions no és d'un petit matís dins el global de la seva obra, sinó que mereix ser analitzat de manera més profunda, precisament perquè constitueix una contradicció. Pot ser molt interessant veure fins on arriben aquests arguments i quin paper juguen en el context general del seu treball.

Hobsbawm afirma que la identificació de grups de persones que es distingeixen d'altres grups pel fet de tenir uns criteris diferents és un fenomen històric universal, però que aquests criteris els dotin del que ell anomena "categoria de nació" és relativament recent. Tot i arribar a aquesta conclusió, subratlla que «si bien algunos estados territoriales más antiguos, como Inglaterra, Francia, España, Portugal y quizá incluso Rusia, se podían haber definido como «estados-nación» sin que por ello fuera un absurdo».³⁸ En aquest mateix sentit, es reafirma quan exposa la conclusió següent: «Forzoso es reconocer que la España decimonónica no iba precisamente en la vanguardia del progreso ideológico, pero Castilla –y estamos hablando de la lengua castellana– era uno de los primeros reinos europeos a los que se puede colocar la etiqueta de «estado-nación» sin que ello indique una falta total de realismo.»³⁹ Sense entrar en més detalls que els esmentats, Hobsbawm apunta aquest parell de reflexions agosarades i qualificables de protonacionals, però ni molt menys tanca el debat en aquest punt, sinó que, a través de l'anàlisi d'alguns criteris –en els quals creu que es poden basar o legitimar les "nacions" pre-nacionalistes–, mira de determinar si són suficientment sòlids perquè s'esdevingui una continuïtat històrica que es pugui observar en la nació política actual. Dit amb un llenguatge més planer: si es pot afirmar l'existència de protonacions que es remunten abans del segle XVIII i que tindrien una relació directa amb els estat nació actuals. Situats en aquest punt, veurem com ho mira de resoldre el mateix autor.

El primer que fa Hobsbawm en abordar aquesta qüestió és dibuixar una relació directa entre el patriotisme nacional com a força política i els vincles protonacionals. D'aquesta manera afirma que «los estados y los movimientos nacionales podían

---

³⁸ Eric Hobsbawm, *La era del capital, 1848-1875* (Barcelona: Crítica, 1998), 95.

³⁹ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 25.

movilizar ciertas variantes de sentimientos de pertinencia colectiva que ya existían y que podían funcionar, por así decirlo, potencialmente en la escala macropolítica capaz de armonizar con estados y naciones modernos». ⁴⁰ Amb tot, i abans d'entrar en els detalls, Hobsbawm fa dues consideracions prèvies sobre el tema: la primera és remarcar que aquests llaços d'identificació col·lectiva no poden ser vistos ni interpretats com a nacionalisme modern ja que es troben molt lluny de "la unidad de organización política y territorial" que demana la nació moderna. Com a exemple posa per cas la indiferència que mostraven els alemanys repartits pel món cap als governants de diferent origen ètnic en aquells territoris on vivien abans del segle XIX. ⁴¹ La segona, i molt important en el seu treball, és el fet que abans del segle XIX no es pot extrapolar el pensament de les classes dirigents alfabetitzades a les masses de població analfabeta, ja que constituïen dos mons totalment diferents. Per il·lustrar aquest fet Hobsbawm posa l'exemple del que significava la paraula "sajón" abans del segle XIX: per a un alfabetitzat alemany volia dir "germano", però per a un pagès estonià aquesta paraula significava "señor" o "amo". ⁴²

La llengua, l'etnicitat, la religió i el fet de pertànyer a una entitat històrica duradora són els quatre criteris que utilitza Hobsbawm per analitzar els vincles protonacionals. Abans, però, inicia el seu relat explicant el que significava el concepte de la *santa Rússia*, ja que la peculiaritat en la utilització d'aquest mot en el segle XVII s'ajusta bastant al precepte protonacional: «La «santa Rusia» era un mote popular que probablemente expresaba ideas también populares (...). La santa tierra rusa la definen los santos iconos, la fe, el zar, el estado (...). La santa Rusia es indiscutiblemente una fuerza popular, extraoficial, no es una fuerza creada desde arriba.» ⁴³

Pel que fa a la llengua, Hobsbawm comença fent referència a la funció històrica que podia tenir, és a dir, una barrera entre grups lingüístics diferents. Amb tot, la qüestió que li interessa en particular és la de «si se cree que tales barreras lingüísticas separan a entidades que pueden considerarse como nacionalidades o naciones en potencia no

---

⁴⁰ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 55.

⁴¹ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 56.

⁴² Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 57.

⁴³ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 58-59.

solo grupos que casualmente tienen dificultad para entenderse mutuamente».⁴⁴ En aquest punt, Hobsbawm assenyala que és important l'estudi de les llengües vernacles i que –per segona vegada– no es pot caure en l'error de confondre els alfabetitzats amb la resta de la població que no ho era. Una de les primeres respostes que dona sobre aquest fet és que «en la época anterior a la enseñanza primaria general, no había ni podía haber ninguna lengua «nacional» hablada exceptuando los idiomas literarios o administrativos».⁴⁵ Així doncs, és evident que la llengua que s'aprenia a casa no era en cap cas una "llengua nacional". En aquest sentit, Hobsbawm destaca el cas dels albanesos, la llengua dels quals els va donar «cierta identificación *cultural* popular», ja que «cabe que el nacionalismo de un período posterior tuviera raíces protonacionales lingüísticas auténticamente populares».⁴⁶ Això s'hauria produït d'aquesta manera pel fet que estan dividits en diferents religions, i l'únic punt d'unió el trobem en la llengua.⁴⁷ El cas d'Albània no és l'exemple més il·lustratiu del fet que es pugui valorar, de manera real, si una llengua pot ser la base d'una protonacionalitat; per tant, en seria una excepció. I Hobsbawm ho afirma de la manera següent:

«Las lenguas nacionales son, pues, casi siempre conceptos semiartificiales y de vez en cuando, como el hebreo moderno, virtualmente inventadas. Son lo contrario de lo que la mitología nacionalista supone que son, a saber, los cimientos primordiales de la cultura nacional y las matrices de la mente nacional. Suelen ser intentos de inventar un idioma estandarizado partiendo de una multiplicidad de idiomas que realmente se hablan».⁴⁸

Per tant, una de les conclusions que extreu el mateix Hobsbawm quan es pregunta si la llengua pot ser un criteri de protonacionalitat és que no, ja que només ho podia ser per a un percentatge molt petit de la població: de l'elit alfabetitzada que escollia una llengua vernacla i l'emprava per a objectius administratius. Una de les últimes comparacions lingüístiques que planteja és la identificació de la nacionalitat amb una espècie d'idea platònica de la llengua. Segons ell, aquest fet és una construcció ideològica dels intel·lectuals nacionalistes com Herder, però no pas de la població normal i corrent; això no treu, però, que la llengua sigui en l'actualitat un criteri central

---

⁴⁴ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 60.

⁴⁵ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 61.

⁴⁶ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 61-62.

⁴⁷ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 60-62.

⁴⁸ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 62-63.

per definir la nacionalitat en termes moderns i aquest fet repercutiria en la visió popular. Amb tot, no pot ser agafat com un motiu central en la identificació protonacional.⁴⁹

El punt de partida que utilitza Hobsbawm per parlar de l'ètnicitat en la seva relació amb el protonacionalisme és el de ressaltar el fet que la descendència comuna i el vincle sanguini constitueixen un pilar molt important en el nacionalisme ètnic, ja que tendeixen a unir els membres del mateix grup i a deixar fora la resta. Aquest nacionalisme ètnic considera que la cultura no es pot aconseguir mitjançant l'educació, sinó que és un fet genètic. Hobsbawm –seguint el raonament de Fredrik Barth– qualifica aquesta visió com a errònia tot dient que «el método genético de abordar la etnicidad no sirve, pues la base social de un grupo étnico como forma de organización social es cultural en lugar de biológica».⁵⁰ I tot traslladant la qüestió en l'àmbit europeu, posa de relleu que la majoria dels estat nació d'aquest gran territori tenen al darrere una història demogràfica molt poc estable –amb grans migracions– i això fa que la població sigui molt heterogènia des del punt de vista ètnic. Tot i això, Hobsbawm no treu importància al fet que l'ètnicitat ha servit i encara serveix per unir poblacions que viuen desplegades en grans territoris o de manera dispersa sense una organització política que els aglutini: els kurds, els somalis, els jueus i els bascos en serien exemples.⁵¹ Amb tot, però, a l'hora d'extreure conclusions fermes considera que «esta etnicidad, empero, no tienen ninguna relación histórica con lo que constituye lo esencial de la nación moderna, a saber: la formación de un estado-nación (...). A la inversa, en la medida en que «el pueblo» se identificaba con determinada organización política, incluso cuando era visto desde abajo, cruzaba las barreras étnicas (y lingüísticas) que había dentro de ella».⁵²

Una última característica que destaca de l'ètnicitat és aquella que té a veure amb les diferències físiques visibles i que, en alguns casos, no es pot separar del nacionalisme modern ja que ha servit per mostrar les diferències entre “nosaltres” i “ells” o per fer distincions de classe com passa a l'Índia, on un color de pell més clar s'atribueix a una

---

⁴⁹ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 65-68.

⁵⁰ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 72.

⁵¹ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 71-73.

⁵² Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 73.

classe social més alta. Hobsbawm acaba dient que aquesta etnicitat “visible” és negativa ja que, en la majoria dels casos, serveix per definir l’altre. I acaba conclouent que aquest tipus d’etnicitat no es pot identificar amb el protonacionalisme, exceptuant la Xina, Corea i Japó, on sí que hi ha una correlació entre l’ètnia i la lleialtat política.⁵³

Sobre la religió i els vincles que hi pot haver amb la consciència nacional, Hobsbawm diu de que «pueden ser muy estrechos, como demuestran los ejemplos de Polonia e Irlanda. De hecho, la relación parece hacerse más estrecha allí donde el nacionalismo se convierte en una fuerza de masas.»⁵⁴ De les diferents religions, en diferència les que són tribals, i amb poc poder per modelar les nacionalitats modernes, i les universals, amb un caràcter que va més enllà de l’etnicitat o de la política, i que, de fet, van ser pensades per eliminar aquestes diferències. El paper del cristianisme a l’Amèrica del Sud en seria un clar exemple. Un altre cas europeu per il·lustrar el paper que pot jugar la religió en la identificació nacional, més enllà de polonesos i irlandesos, és el de serbis i croats, que, tot i tenir una mateixa llengua de cultura, la diferenciació religiosa ha ajudat a crear nacionalitats diferents.⁵⁵ Tot i els exemples que proporciona, Hobsbawm no s’atreveix a anar més lluny en el tema i conclou que «las relaciones entre religión e identificación protonacional o nacional siguen siendo complejas y sumamente opacas. Desde luego, no permiten generalizaciones sencillas.»⁵⁶

Com a últim criteri, Hobsbawm analitza la importància que es pot atorgar al fet de pertànyer o haver pertangut a una unitat política duradora. Per ell, aquest criteri és el que s’ha de tenir més en compte dels quatre. La Gran Rússia, els anglesos o els castellans són tres exemples d’aquestes “nacions històriques” i, per tant, amb capacitat d’haver generat un protonacionalisme en època pre-contemporània.⁵⁷ Ara bé, una altra vegada estableix una diferència entre les classes privilegiades i la resta de població per remarcar que el significat de la “nació política” en l’era pre-nacional només inclou el primer grup, ja que per als nobles francesos del segle XI (tot citant l’exemple del mateix Hobsbawm) la resta d’habitants de França eren considerats com

---

⁵³ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 74-75.

⁵⁴ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 76

⁵⁵ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 77-78.

⁵⁶ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 79

⁵⁷ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 81-82.

a «descendientes del pueblo conquistado por los francos».⁵⁸ D'aquesta manera, afirma que «este «nacionalismo de la nobleza» sin duda puede considerarse protonacional, por cuanto (...) las categorías de “nacionalidad”, “lealtad” política y “comunidad política” estaban (...) ya unidas en la consciencia sociopolítica y las emociones de un grupo dentro de la sociedad».⁵⁹ A tot això, Hobsbawm afegeix que el sorgiment de moviments de caràcter popular en defensa d'un determinat territori, que van existir en època pre-nacional, eren de caràcter religiós i social, però mai d'ideari nacional. Com a molt podien crear un cert patriotisme nacional popular que difícilment podia reeixir.⁶⁰ Finalment, conclou el capítol posant de manifest que «de una forma u otra la pertenencia a un estado histórico (o real), del presente o del pasado, puede actuar directamente sobre la consciencia del pueblo llano y producir protonacionalismo»,⁶¹ però, en alguns casos, «donde hay o parece haber continuidades entre el protonacionalismo es muy posible que sean artificiales».⁶²

Les conclusions sobre com Hobsbawm tracta el tema del protonacionalisme no són gens senzilles, ja que, com el mateix autor repeteix en reiterades ocasions, és un tema en el qual no es pot generalitzar. Cada territori i cada país té un passat divers, molt sovint heterogeni pel que fa als criteris que acabem de veure. I si bé aquests llaços protonacionals que proposa Hobsbawm ajuden a entendre alguns conceptes de la nació moderna, queda demostrat (per ell mateix) que el protonacionalisme presenta algunes mancances, ja que en cap dels exemples que el mateix Hobsbawm proposa no aconsegueix afirmar de manera rotunda una relació sòlida entre protonacionalisme i nacionalisme modern. Encara més, ell mateix s'encarrega de desmuntar la seva pròpia teoria o almenys de no donar-li una validesa real. Així doncs, Hobsbawm proposa dues afirmacions per tancar l'apartat, que van en sintonia perfecta amb la línia seguida per l'autor i que serveixen per entendre millor com veu el concepte:

«El protonacionalismo, allí donde existía, facilitaba la tarea del nacionalismo, por grandes que fuesen las diferencias entre los dos, por cuanto los símbolos y sentimientos existentes de comunidad protonacional podían movilizarse detrás de una causa moderna o un estado también moderno. Pero

---

⁵⁸ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 82

⁵⁹ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 82.

⁶⁰ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 83.

⁶¹ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 84.

⁶² Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 85.

ésta dista mucho de decir que los dos fueran lo mismo, o incluso que uno tenía que conducir al otro, lógica e inevitablemente.»

«Si bien una base protonacional puede ser deseable, quizá hasta esencial, para la formación de movimientos nacionales serios que aspiren a un estado (...) *no* es esencial para la formación de patriotismo y lealtad nacionales después de la fundación de un estado. Como se ha observado a menudo es más frecuente que las naciones sean la consecuencia de crear un estado que los cimientos de éste.»⁶³

3.3 Comunitat imaginada: Anderson

Es pot considerar a Benedict Anderson (1936-2015) com un estudiós cosmopolita, ja sigui perquè va néixer a la Xina i va passar bona part de la seva vida entre els Estats Units i Anglaterra o per l'interès en les diferents cultures del món (en especial la del Sud-est asiàtic). Amb tot, Anderson –polític, antropòleg i historiador– va esdevenir una figura mediàtica, si es pot dir així, arran de la publicació del seu llibre *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983), i sobretot per la definició, tan innovadora, que dona de les *nacions* i la seva particular visió en el sorgiment del nacionalisme. És aquest treball en particular el que tractarem aquí, ja que la gran majoria de qüestions que l'autor planteja sobre el sorgiment de les nacions les trobem en aquesta obra.⁶⁴

Un dels punts de partida que utilitza Anderson per iniciar el seu relat és el de trobar una explicació al fet que durant els dos últims segles s'hagin generat uns sacrificis tan grans en nom de les diferents nacions. Abans, però, dedica unes pàgines a definir els conceptes de nació i nacionalisme, que serviran per entendre posteriorment el contingut dels seus arguments. En primera instància, defineix el nacionalisme com un artefacte cultural creat a finals de segle XVIII i que té les seves arrels en el creuament d'unes forces històriques particulars. Per un altre costat, en destaca, sobretot, la

---

⁶³ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 86.

⁶⁴ Per a una anàlisi més detallada de la seva vida i obra, vegeu: David Marr, "Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of Nationalism". *The Journal of Asian Studies*, 45(4), (Agost 1986): 807-808. doi:10.2307/2056089 , Andrew Parker, "Bogeyman: Benedict Anderson's "Derivative" Discourse". *Diacritics*, 29(4), (1999): 40-57. Recuperat de <http://www.jstor.org/stable/1566377> i Úrsula Piñero (2016). "Benedict Anderson: una vida y una obra más allá de las fronteras (obituario)". *Historia, trabajo y Sociedad*. 7, (2016): 187-203. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5669900>

popular definició que fa de les nacions, que qualifica de «comunidad política imaginada como inherentemente limitada y soberana».⁶⁵ Per últim, el que fa molt interessant l'anàlisi d'Anderson és que, en primer lloc, dona una importància cabdal a l'ús de les llengües vernacles escrites i la relació que van tenir en l'ús massiu de la impremta com a mètode de difusió per a la consegüent aparició del nacionalisme i, en segon lloc, destaca que les condicions socials i polítiques que es van donar a l'Amèrica espanyola abans del segle XVIII són "pioneres" en l'aparició d'una consciència nacional, fins i tot abans que a Europa.⁶⁶ S'analitzaran aquestes relacions més endavant.

Anderson dedica dos capítols sencers a situar-nos en el context adequat per arribar a una sèrie de conclusions del tot imprescindibles, que es poden condensar en unes quantes línies de la manera següent: el declivi del llatí en les comunitats sagrades a partir del segle XVI, la pèrdua de legitimitat a l'Europa occidental de les monarquies sagrades a partir del segle XVII i l'aparició de la novel·la moderna i el diari, que permeten trencar amb la vella concepció de la temporalitat, tenen un efecte del tot transcendental per poder arribar a imaginar-se la nació.⁶⁷ Amb tot, Anderson destaca un element en particular: «Es posible que nada haya precipitado esta busca en mayor medida, ni la haya hecho más fructífera, que el capitalismo impreso, el que permitió que un número rápidamente creciente de personas pensarán acerca de si mismos, y se relacionaran con otros, en formas profundamente nuevas.»⁶⁸ En efecte, l'estandardització del capitalisme imprès és l'element central en aquesta teoria, en bona part perquè de la seva mà trobem dos factors que són clau per entendre el sorgiment de la consciència nacional: la Reforma –que comporta la impressió massiva dels textos sagrats a les llengües vernacles– i l'ús d'aquestes llengües vernacles per a l'administració pública. Ras i curt: «Lo que en un sentido positivo, hizo imaginables a las comunidades nuevas era una interacción semifortuita, pero explosiva, entre un

---

⁶⁵ Benedict Anderson, *Comunidades imaginadas: Reflexiones sobre el origen y difusión del nacionalismo*, 4a edició (México D.F.: fondo de cultura económica, 2007) 23.

⁶⁶ Anderson, *Comunidades imaginadas*, 76.

⁶⁷ Degut al caràcter limitat del treball, he resumit aquests arguments de la manera més breu i entenedora possible per arribar al punt on ens interessa. Per saber tots els detalls, vegeu els capítols II i III del llibre esmentat d'Anderson.

⁶⁸ Anderson, *Comunidades imaginadas*, 62.

sistema de producción y de relaciones productivas (el capitalismo), una tecnología de comunicaciones (la imprenta) y la fatalidad de la diversidad lingüística humana.»⁶⁹

En aquest punt, cal que passem a un “llenguatge protonacional” tota la informació que hem rebut d’Anderson, ja que se’ns està dient que hi ha unes condicions prèvies al segle XVIII (i també durant aquest segle) que fan que per primer cop a Europa la gent pugui arribar a imaginar-se com a comunitat (és a dir, com a nació) i aquest és el primer pas per a la generació d’una consciència col·lectiva (un nacionalisme). Amb tot, no arriba a plantejar aquestes situacions de manera ferma –encara–, sinó que només posa de manifest que els elements que es van donar durant el segle XVI, XVII i XVIII a Europa, i que més amunt s’han explicat, podien arribar a propiciar el que més endavant serà el nacionalisme modern que portarà a la formació dels estats que coneixem avui dia. Però Anderson necessita creuar l’Atlàntic per explicar com aquests elements combinats en una situació molt particular de colonialisme van fer possible el sorgiment dels primers nacionalismes.

La figura del funcionari crioll de l’Amèrica espanyola ens ajudarà a entendre per què Anderson proposa que el sorgiment del nacionalisme es va donar primer en aquests territoris i no pas a Europa.⁷⁰ Un control més dur per part de la metròpoli (Madrid) als territoris americans i la influència de les idees liberals (Il·lustració i Revolució francesa) van ser importants en l’ambient de confrontació entre els territoris de l’Amèrica espanyola i la Corona espanyola, però per si sols aquests dos elements no expliquen com s’influeix en el terreny polític i emocional. Per comprendre aquests dos factors hem de posar de relleu el fet no anecdòtic que cada territori –que esdevindrà un país amb l’esclat de les guerres d’Independència hispanoamericanes– representava una unitat administrativa separada de la resta des del segle XVI.⁷¹ Un altre cop, Anderson ho explica millor: «Debemos examinar las formas en que los organismos administrativos crean un significado.»⁷² Aquest significat es troba en el paper que desenvolupava el funcionari crioll en cadascun dels viatges que portava a terme:

---

⁶⁹ Anderson, *Comunidades imaginadas*, 70.

⁷⁰ “Criollo: persona de ascendencia europea pura (por lo menos en teoría), pero nacida en América (y por una extensión posterior, en cualquier lugar fuera de Europa)”, vegeu: Anderson, *Comunidades imaginadas*, 77.

⁷¹ Anderson, *Comunidades imaginadas*, 83.

⁷² Anderson, *Comunidades imaginadas*, 85.

«Encuentra como compañeros de viaje ansiosos a sus colegas funcionarios, provenientes de lugares y familias de los que apenas ha oído hablar (...) pero, al tenerlos como compañeros de viaje, surge una consciencia de conexión (...). La posibilidad del intercambio documental, que reforzaba la posibilidad del intercambio humano, se veía alentada por el desarrollo de una lengua oficial de Estado.»⁷³ A tot això se li ha de sumar que els criolls, excepte casos molt concrets, no podien ascendir a posicions d'importància dins de l'administració i que la seva mobilitat horitzontal estava limitada a les àrees administratives delimitades.⁷⁴

Novament cal desgranar les idees exposades per veure cap on ens porten. La proposta és la següent: abans del segle XVIII, i també durant aquest segle, a l'Amèrica espanyola s'hi donen unes condicions geogràfiques, polítiques, socials i econòmiques que són propícies per a l'aparició del nacionalisme. Perquè puguin crear un significat polític, la figura del funcionari crioll és molt important, ja que, tot i ser mal vist, menyspreat i sovint ignorat per part de les classes amb poder de la metròpoli, en el conjunt de territoris americans gaudeix d'una posició social i econòmica molt rellevant, i té els mitjans polítics necessaris per fer-se valer. Aquest conjunt de circumstàncies, que no es creen d'un any per l'altre sinó que s'han anat donant des del segle XVI i progressivament des d'aquest moment fins a l'esclat de les guerres d'independència, jugaran un paper clau per al sorgiment de la consciència nacional en cada unitat administrativa, que acabarà essent un estat independent. Per tant, tot i que és a principis del segle XIX quan els estats de l'Amèrica del Sud acabaran aconseguint la independència, podem trobar les seves arrels amb anterioritat. Aquí la pregunta és obligada: si abans del segle XIX les condicions són propícies per a l'aparició del nacionalisme, per què no sorgeix fins al cap de més de cent anys?

La resposta ens la dona el mateix Anderson. Al·lega que en el continent americà, tot i l'arribada bastant primerenca de la impremta, va romandre sota control estricte de la Corona i de l'Església fins ben entrat el segle XVIII, moment en el qual es va produir una autèntica revolució, primer, a les colònies d'Amèrica del Nord i, a partir de la segona meitat de segle, cap al sud. Aquest fet és summament important, ja que tots

---

⁷³ Anderson, *Comunidades imaginadas*, 89.

⁷⁴ Anderson, *Comunidades imaginadas*, 90-91.

els factors explicats fins ara servien de ben poc si no hi havia la possibilitat d'imaginar-se com a nació, i això no és possible sense el capitalisme imprès.⁷⁵ Si bé els ingredients per a l'aparició del nacionalisme eren a sobre la taula, també és veritat que faltava alguna cosa, diguem-li cambrer –seguint amb la metàfora–, que els donés un sentit, que tingués la capacitat de barrejar-los per produir un “cocktail nacional”. Aquest element era el capitalisme imprès –tant de llibres com de diaris–, que tenia el poder de donar a cada territori la concepció de simultaneïtat vers la resta de territoris i també vers la Corona espanyola. Sense aquest element –diu Anderson– no hi ha la possibilitat d'imaginar-se com a comunitat de manera real i, per tant, no es pot produir un nacionalisme. Aquest fet apareix tard, però un cop desencadenat va propiciar els respectius nacionalismes sud-americans. Per concloure, vegem l'exemple que ens proposa el mateix autor:

«Los lectores de periódico de la ciudad de México, Buenos Aires y Bogotá, aunque no leyeran los periódicos de otras ciudades, estaban muy conscientes de su existencia. Así se explicaba la conocida duplicidad del temprano nacionalismo hispanoamericano (...). El hecho de que los primeros nacionalistas mexicanos escribieran refiriéndose a “nosotros los americanos”, y a su país como “nuestra América”, se ha interpretado como una revelación de la vanidad de los criollos locales que, debido a que México era con mucho la más valiosa de las posesiones americanas de España, se sentían el centro del Nuevo Mundo. (...) Los criollos mexicanos podrían enterarse de los acontecimientos de Buenos Aires varios meses más tarde, pero lo harían por medio de periódicos mexicanos, no del Río de la Plata; y tales hechos aparecerían como “similares” a los sucesos de México, no como “parte” de ellos.»⁷⁶

Una petita conclusió que es pot extreure de la manera que té Anderson d'enfocar l'origen de les nacions és l'elaboració d'una teoria nacional completa que, a més, és una de les parts principals del seu treball. Aquesta teoria es recolza en el gran nombre de detalls, exemples i dades que el mateix autor aporta de font pròpia o de treballs d'altres autors. No utilitza exemples que no tenen relació aparent entre ells, sinó que es tracta d'un relat propi sobre com interpreta el sorgiment de les identitats nacionals tant a Europa com a l'Amèrica espanyola a través de la presa de consciència del fet d'esdevenir una comunitat.

---

⁷⁵ Anderson, *Comunidades imaginadas*, 96.

⁷⁶ Anderson, *Comunidades imaginadas*, 98-99.

3.4 Nació política: Breuilly

No deixa de ser una petita paradoxa que l'historiador anglès John Breuilly (1946) sigui el més jove dels autors que consideren les nacions com entitats contemporànies i, alhora, sigui el primer de publicar el seu treball *Nationalism and the State*, l'any 1982. Aquesta va ser la seva primera obra en la qual l'autor explora el nacionalisme, ja que, fins llavors, el seu camp d'estudi havia estat un altre. Com el mateix Breuilly reconeix volia escriure un llibre que tractés el nacionalisme i les diferents relacions que es podien teixir amb l'estat, perquè hi havia un buit en aquest tipus de literatura. Amb tot, *Nationalism and the State* no és simplement un treball on s'estableix una determinada teoria sobre el paper del nacionalisme, sinó que va més enllà i s'hi fa una anàlisi rigorosa de diferents casos d'arreu del món.⁷⁷ A partir de 1982, Breuilly ha publicat més treballs relacionats amb el nacionalisme, posant el focus d'atenció en el sorgiment del nacionalisme germànic.⁷⁸

L'enfocament que utilitza Breuilly com a punt de partida del seu treball difereix de manera substancial del que tenen els altres autors: crida l'atenció o, si més no, no deixa de ser remarcable que Breuilly no dediqui cap apartat del seu treball a cercar una definició del concepte de "nació" i amb prou feines l'esmenta. Tant en la introducció com en la resta d'apartats el tema central és el nacionalisme. Aquesta és una diferència important respecte dels altres autors. Per a aquest últim terme sí que té una definició: el considera una forma de política. En aquest mateix sentit, argumenta que el nacionalisme pren sentit només en algunes situacions que provoca l'Estat modern, però nega que aquest Estat modern provoqui sempre un nacionalisme. Un últim element important que en destaca és que la política en si va relacionada amb les formes de poder.

La seva visió particular en l'anàlisi del nacionalisme fa que, sense embuts, dediqui una crítica a aquells autors que el consideren una expressió de la consciència nacional, una doctrina política, i, fins i tot, als que miren els canvis socials i econòmics a gran escala

---

⁷⁷ Per saber més detalls sobre Breuilly i la relació que estableix entre la seva obra i les d'altres autors com Hobsbawm, Gellner o Anderson, vegeu: Johanna Blakely, "H-Nationalism Interview with John Breuilly." Interview by Don Doyle and Susan-Mary Grant. *H-Net*, 29 març, 2006. Recuperat de: <https://networks.h-net.org/node/3911/pages/5917/h-nationalism-interview-john-breuilly>

⁷⁸ Alguns d'aquests treballs són: *The Formation of the First German Nation-State, 1800-1871* (1996); "Nationalism" in: Dowding, Keith (2011) i *The Oxford Handbook of the History of Nationalism* (2013).

per explicar-lo. Així doncs, per Breuilly, cultura, identitat, ideologia o classe social són elements que fan desviar l'atenció del que realment importa a l'hora d'analitzar el nacionalisme: política, poder i Estat modern.

Nationalism and the State és el primer treball sobre nacionalisme de l'autor britànic. Breuilly hi utilitza la història comparada per analitzar diferents casos de nacionalisme; així doncs, el gruix principal del treball són exemples específics de la formació dels nacionalismes en diferents parts del món. Amb tot, tant la introducció com alguns apartats de la primera part de la seva obra varien una mica de l'estructura que segueix i, tot i no elaborar una teoria específica sobre el sorgiment del nacionalisme⁷⁹, proposa alguns exemples d'identificació col·lectiva nacional molt interessants per ser analitzats en aquest treball. Aquests exemples sorgeixen quan Breuilly presenta els criteris a partir dels quals ell estableix el sorgiment del nacionalisme. Per evitar confusions explica que hi ha diferents casos en què consciència nacional i nacionalisme es poden interpretar de manera equivocada. És en aquest context quan, tot i defensar una postura clarament constructivista de les nacions i el nacionalisme, contradiu els seus arguments i retrocedeix alguns segles per buscar proves del fet que alguns indicis de consciència nacional ja podien existir en el segle XIII.

Ens pot sobtar el primer cas que Breuilly tracta, i és que anar a buscar en les obres de Dante per parlar-nos d'alguna cosa que ens recordi el nacionalisme és, si més no, contradictori. Se'ns diu que en la seva obra *Sobre la llengua vulgar* Dante situa la llengua italiana un esglaió per sobre de la resta de dialectes que es parlen a la Península italiana i que hauria de ser la utilitzada pels poetes. Per Breuilly, Dante intenta identificar una nació italiana a través de la llengua. A *La monarquia*, Dante també defensa aquesta forma de govern com l'única capaç d'assegurar l'harmonia de la societat i d'aquesta manera parla de la necessitat d'una monarquia universal per assegurar aquest fi. El punt que interessa a Breuilly en aquests dos exemples és la falta de connexió que hi ha entre ells, ja que, tot i interessar-se o situar una nació italiana recolzada en la llengua, quan parla de la forma de govern que necessita una societat, és a dir, de política, no mostra cap interès cultural particular per mantenir aquesta

---

⁷⁹ De fet, Breuilly critica aquells autors que elaboren una teoria general per explicar el nacionalisme. Vegeu: John Breuilly, *Nacionalismo y Estado*. (Barcelona: Ediciones Pomares-Corredor, 1990) 29-47.

nació italiana. La conclusió de Breuilly és clara pel que fa aquest fet: «El propio Dante es una prueba clara de que en la Europa de su época hubo una cierta conciencia nacional, así como una determinada preocupación por una lengua nacional. Pero, al mismo tiempo, también demuestra la inexistencia de una conciencia nacionalista.»⁸⁰ Més exemples del fet que el nacionalisme modern és quelcom més que el caràcter o les idees nacionals són les obres de Shakespeare i/o l'exèrcit espanyol dels Països Baixos (tots dos en segles posteriors). Per refutar-ho, Breuilly analitza l'obra de Marcu, *Sixteenth Century Nationalism* (1979) en la qual aquest autor afirma l'existència d'un nacionalisme en el segle XVI a partir dels casos d'autors italians. Aquí Breuilly troba un espai per remarcar que a la seva definició de nacionalisme, entès segons els paràmetres contemporanis, no hi encaixen les concepcions que no hi inclouen un programa polític. Així doncs, aquests casos serveixen per remarcar l'aspecte que més li interessa: el nacionalisme és un fet estrictament modern i, tot i existir diferents exemples que tant en el segle XIII com en el XVI hi havia quelcom semblant al nacionalisme, simplement representen l'existència d'una consciència nacional que se situa en diferents àmbits –la llengua, en el cas de Dante–, però que no reuneix el vincle necessari entre cultura i política per formar un nacionalisme tal com és entès a partir de l'Època Contemporània. Ja per acabar, trobem dos exemples més sobre la formació de llaços d'identificació col·lectiva en els casos d'Anglaterra i de França de l'Època Moderna. Els dos són il·lustratius, ja que representen casos d'oposició nacional a la monarquia.

En el cas anglès, la força del Parlament permet assegurar una monarquia forta, de manera que es debilita el poder eclesiàstic i nobiliari. Aquest fet comportarà que, un cop sorgeixi una oposició nacional contra la Corona, aquesta oposició estigui basada en el Parlament, única institució capaç d'arribar a acords. Amb tot, en el Parlament només hi havia representats els interessos d'una part de la població; així doncs, durant el segle XVII, considerar-lo l'expressió dels drets polítics de la nació és limitar la definició a una part de la societat. Això volia dir que no es podia generar una idea nacional basada en el Parlament com a alternativa a la Corona. Diferents conflictes faran ampliar la representació a més grups i, per tant, també la idea de nació, però aquests

---

⁸⁰ Breuilly, *Nacionalismo y Estado*, 14-15.

conflictes tendiran a expressar-se en termes de disputa religiosa i no pas nacional.⁸¹ Per contra, a França la situació era diferent, en part perquè el Parlament no tenia un poder tan gran com a Anglaterra. El Parlament era substituït per assemblees locals que negociaven amb la Corona a canvi de privilegis, cosa que feia que existís una xarxa complexa de col·laboracions, però amb un poder tot sovint dèbil i dividit. Els intents de reforma de la Corona van portar a aquests grups –a aquella part de la població (Tercer Estat)– a una situació de malestar, ja que sentien atacats els seus privilegis, però també a prendre consciència que no formaven part de la nació política. Quan el Tercer Estat obté representació en els Estats Generals en un context de crisi molt forta, a finals del segle XVIII, la seva defensa és la dels drets naturals com a ciutadans i no pas com a grup de persones amb identitat cultural pròpia. Aquesta va ser l'oposició política a França i la seva peculiaritat.⁸²

Les línies principals d'aquests dos casos, agafant concretament els elements protonacionals, són simples d'establir: Breuilly veu una clara connexió en els fet que es van produir en l'Anglaterra i la França de l'Època Moderna i la subsegüent aparició del nacionalisme a partir del segle XVIII. Més concretament, la gestació d'unes forces d'oposició nacional vers l'ordre monàrquic establert que, tot i no adquirir una forma de nacionalisme tal i com l'entén Breuilly–, el mateix autor reconeix que «la invocación de la nación contra la monarquía no llegó a convertirse en nacionalismo, ni siquiera en sus formas más radicales. No obstante, ayudó a preparar el terreno para el nacionalismo».⁸³ Està suggerint, doncs, que en els segles XVI i XVII les formes d'oposició van prendre un caràcter nacional i els esdeveniments d'aquest període tindran una relació molt directa amb els que es produeixen a partir del segle XVIII. A tall d'exemple, a Anglaterra la força que tenia el Parlament marcarà de manera molt clara la forma que prendrà l'oposició nacional o, en el cas francès, la debilitat del Parlament farà que, un cop superada la Revolució francesa, apareguin un seguit de situacions properes al nacionalisme. Resumint, Breuilly no tan sols accepta sinó que proposa que unes formes nacionals van donar-se en l'Època Moderna en un context de

---

⁸¹ Breuilly, *Nacionalismo y Estado*, 61-64.

⁸² Breuilly, *Nacionalismo y Estado*, 64-69.

⁸³ Breuilly, *Nacionalismo y Estado*, 60.

nacions sense nacionalisme i que aquestes formes, precisament, seran una part important en la manera com s'establirà el nacionalisme a partir del segle XVIII.

Breuilly proposa tres exemples, que insereix de manera poc profunda però que són suficients per remarcar els trets nacionals de la seva obra. I és que, tot i que utilitza una definició «que llama la atención sobre la modernidad del nacionalismo»⁸⁴, explora a la recerca de proves –totes molt llunyanes en el temps– per ressaltar el fet que aquesta definició que té ell de nacionalisme no encaixa amb allò que altres autors o els mateixos exemples proposen. Així doncs, més que una contradicció –que ho pot ser des del moment en què estableix una relació entre llengua i nació italiana a partir de l'obra de Dante– és una manera de cercar la definició més pura del nacionalisme.

Pels més pragmàtics, importa poc el procés pel qual s'arriba a una sèrie de conclusions; només és rellevant el resultat que se'n destil·la. Si tinguéssim en compte aquest corrent a l'hora d'analitzar els autors que tracten les nacions, la feina seria molt senzilla: en tindriem prou de recollir les conclusions finals de cada treball i posar-les de manifest. Utilitzant aquest mètode, les conclusions que n'extrauríem serien les mateixes per a cada un dels autors que s'han estudiat fins ara, ja que, en bona part, coincideixen bastant en els resultats darrers de les seves teories i, al cap i a la fi, s'acaben “trobant” en el resultat final. Els quatre autors constructivistes que hem vist afirmen que el nacionalisme és un fenomen modern i que, tot i poder distingir en períodes anteriors formes de relació col·lectiva que siguin pròpies del nacionalisme, no ho són. A més, tots posen l'accent en el poder polític que tenen els nacionalismes i el tenen molt en compte en el moment de fer les seves anàlisis respectives. Per últim, dediquen unes línies a fer una crítica al marxisme per la poca capacitat que ha tingut per tractar els fenòmens nacionals. D'altra banda, si ens fixem en el procés pel qual Gellner, Hobsbawm, Anderson i Breuilly arriben a aquestes conclusions, veurem que presenten múltiples diferències a l'hora d'enfocar el “problema” nacional.

---

⁸⁴ Breuilly, *Nacionalismo y Estado*, 17.

3.5 Protonacionalisme, avui

Per determinar l'abast de qualsevol comentari o idea és necessari fer una valoració global de l'impacte que ha tingut en el món acadèmic. Tant si és en un sentit positiu o negatiu, el temps marcarà si la proposta ha tingut la transcendència esperada. En aquest apartat es valorarà quin ha sigut l'impacte del protonacionalisme en les generacions posteriors d'estudiosos de les nacions i el nacionalisme: si se'n ha parlat molt o poc, si s'han reelaborat les teories dels primers autors constructivistes o simplement quin ha estat l'enfocament que ha agafat la historiografia de les nacions a partir de finals del segle XX i principis del XXI. Un cop més, per elaborar aquest apartat ha estat necessària una selecció prèvia de la gran quantitat d'obres que tracten els nacionalismes; així doncs, el que veurem aquí és una petita mostra aleatòria d'alguns treballs realitzats durant les últimes dècades. D'altra banda, els autors de les obres seleccionades han estat contrastats prèviament tenint en compte la seva trajectòria acadèmica i professional.

Aquest apartat pren sentit –encara que estigui elaborat de manera molt superficial– en el moment en què s'han presentat les idees protonacionals com a trencadores i amb un impacte molt gran per a tota la comunitat d'experts sobre el tema nacional; per tant, valorar la transcendència que han tingut fins a dia d'avui aquest tipus d'arguments és una bona manera de saber cap on van les preocupacions més actuals en aquest camp d'estudi. Per veure el llegat de les idees protonacionals, en aquest treball es faran servir dos indicadors: el primer, una lectura de diferents obres molt recents (majoritàriament des de l'any 2000). En segon lloc, l'apartat quedarà completat amb la cerca de paraules clau en portals digitals i revistes en línia. La tasca de cerca, selecció i recopilació de les obres i els articles així com de la tria dels arguments considerats més vàlids per a aquest treball ha estat elaborada de manera pròpia i personal, seguint els criteris que hom ha considerat més oportuns i que s'adequaven millor al tipus i model de treball.

Comencem per veure quina estructura, continguts i maneres d'enfocar la problemàtica nacional han adoptat (alguns) dels autors posteriors a la dècada dels noranta. John Hutchinson publicava l'any 1994 amb el títol de *Modern Nationalism* un treball que destaca per la introducció del *nacionalisme cultural* com a element de debat i en

subratlla la capacitat que té per explicar els fenòmens nacionals millor que les teories constructivistes i tradicionals. D'aquestes dos corrents, en parla en els primers capítols i en fa una crítica.⁸⁵ El mateix Hutchinson i Montserrat Guibernau editaven i publicaven, l'any 2001, un treball que constituïa un recull de les opinions de diferents experts sobre el nacionalisme.⁸⁶ No són els únics: de la mateixa manera, Atsuko Ichijo i Gordana Uzelac, l'any 2005, utilitzaven el mateix model en la publicació del treball que porta per nom *When is the nation?: Towards and understanding of Theories of Nationalism*. En tots dos casos, l'objectiu és evidenciar l'existència de dos corrents molt diferenciats d'autors en el tractament de l'origen de les nacions i el nacionalisme, ja que s'hi analitza els arguments d'autors com Breuilly, Hobsbawm i Smith. En la segona part del treball d'Ichijo i Uzelac s'analitzen quatre casos diferents, d'entre els quals es pot destacar el nacionalisme de les Illes Fiji. Per un altre costat, s'han agrupat en un mateix bloc diferents obres que constitueixen un relat cronològic sobre la historiografia de les nacions al llarg dels últims temps.⁸⁷ En aquest tipus de treballs es fa un repàs a com, des del segle XIX, s'ha parlat de les nacions, començant per la historiografia nacionalista i arribant fins a finals del segle XX amb els debats entre constructivistes i primordialistes. Com a norma general, els autors dediquen un apartat final a oferir una conclusió que també serveix com a opinió personal, però que no pretén ser cap nova visió sobre el tema, tal i com el mateix Lawrence deixa clar en la introducció: «This book does not seek to provide original answers to the questions posed by nations and nationalism (...). It is neither a new theoretical perspective nor solely and attempt to judge which of the many existing approaches is the most

---

⁸⁵ Per a un resum més complet de l'obra, vegeu: Andrew Bonell, "Modern Nationalism", *Social Alternatives*. 14(3), (1995): 63. Review of Modern Nationalism by John Hutchinson. Recuperat de https://www.academia.edu/35327197/Review_of_John_Hutchinson_Modern_Nationalism

⁸⁶ Tant Guibernau com Hutchinson tenen influència de les idees no constructivistes de les nacions (especialment d'Smith), però en aquesta obra recullen tots els punts de vista. Per aquest motiu està inclosa en aquest apartat. Montserrat Guibernau i John Hutchinson (eds), *Understanding Nationalism*. (Cambridge: Polity Press, 2001).

⁸⁷ La selecció consta de les obres següents: Paul Lawrence, *Nationalism: History and theory* (Edimburg: Pearson Education Limited, 2005). Recuperat de https://books.google.es/books?id=V9oYDQAAQBAJ&pg=PP1&lpg=PP1&dq=paul+lawrence+nationalism+history+and+theory&source=bl&ots=-TNlNhOXgl&sig=ACfU3U0GKZSfW3iCN72fWVbC_PliIyjp8A&hl=es&sa=X&ved=2ahUKEwj16LzR5KThAhUqxoUKHcIgdD0Q6AEwCXoECAkQAQ#v=onepage&q&f=false; Umut Ozkirmimli, *Theories of nationalism*. 2nd edition (Nova York: Palgrave Macmillan, 2010). Recuperat de https://books.google.es/books?id=Zp8cBQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbs_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false i Umut Ozkirmimli, *Contemporary debates A Critical Engagement*. (Nova York: Palgrave Macmillan, 2005). Recuperat de https://www.academia.edu/1456718/Contemporary_Debates_on_Nationalism_A_Critical_Engagement

convincing. Rather, this volume will trace the historiography of general theories of nationalism in an attempt to consider why the issue has proved so enduring.»⁸⁸

Tot i que aquí només hem vist uns quants exemples, els treballs amb un perfil semblant al que acabem de veure són molt comuns des de finals dels noranta fins a dia d'avui. És a dir, poc interès per introduir nous elements en el debat –encara per tancar– de l'origen de les nacions i els nacionalismes. Potser és aquest un dels motius que porten els autors més recents a no formular nous interrogants sobre el tema i a teoritzar més sobre les idees que van irrompre en els anys vuitanta. Sigui com sigui, hi ha una gran quantitat de treballs que no han perseguit cap altre objectiu que ordenar els diferents corrents historiogràfics sobre les nacions, posant de relleu el debat que ha existit i segueix existint a dia d'avui. Més enllà d'això, no hi ha cap element que ens faci pensar que aquest tipus d'autors (i de treballs) busquin aprofundir més en el debat general de les nacions ni tampoc en el protonacionalisme. Amb tot, no és ni de bon tros l'única temàtica sobre les nacions: hi ha un seguit d'autors que han intentat anar més enllà i aproximar-s'hi tenint en compte les teories protonacionals en els seus treballs.

Comencem per veure els treballs que no han posat l'interès en el debat de les nacions i el nacionalisme, sinó que a través d'altres vessants han fet referència al sorgiment d'unes formes d'identificació nacional abans del segle XVIII.⁸⁹ Peter Burke, a través de l'anàlisi de les llengües que es parlaven en l'Època Moderna, intenta trobar un vincle entre llengua i sentiment de pertinença a una comunitat. De seguida, però, ens parla de la distinció que cal establir entre períodes: «El criterio político resulta apropiado como explicación en lo que respecta a los doscientos cincuenta últimos años, lo que se ha llamado la era de la «politización de la lengua», es decir, su creciente vinculación a las naciones y al nacionalismo (...). Aplicar este mismo criterio a la Edad Moderna

---

⁸⁸ Paul Lawrence, *Nationalism, History and theory*. (New York: Routledge, 2005) 14.

⁸⁹ La selecció consta de les obres següents: David Bell, *The cult of the nation in France: inventing Nationalism, 1680-1800*. (Cambridge: Harvard University Press, 2003). Recuperat de <https://books.google.es/books?id=ZtDBJ4UrwXkC&printsec=frontcover&dq=the+cult+of+the+nation+in+france+Bell&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwiW54bipafhAhVHxYUKHUNrBJcQ6AEIKTAA#v=onepage&q&f=false>; Peter Burke, *Lenguas y comunidades en la Europa moderna*. 1ª edición, (Madrid: Ediciones Akal, 2006). Recuperat de https://books.google.es/books?redir_esc=y&hl=es&id=9Z2mWLP-8hkC&q=nacionalismo#v=onepage&q&f=false i Simon Schama, *The Embarrassment of Riches. An interpretation of the Dutch Culture in the Golden Age* (Londres: Collins, 1987).

resulta mucho más difícil.»⁹⁰ Per tant, Burke observa una clara distinció entre l'ús de la llengua en l'Època Moderna, que tenia molt poc a veure amb el tema polític nacional, i en l'Època Contemporània, moment en el qual les polítiques lingüístiques són conscients i van de la mà dels nacionalismes. De totes maneres, l'apartat final del treball de Burke esdevé una contradicció a aquesta concepció general, ja que explica que la relació entre “llengua” i “nació” abans de 1789 no és cap disbarat: «Las relaciones entre lengua y nación parecen ser muy antiguas. De hecho, parecen remontarse a la Edad Media. (...) La relación que expresaba *lingua* entre un pueblo y su lengua es bastante reveladora. A finales de la Edad Media, cuando algunas lenguas vernáculas se habían introducido en los ámbitos de la literatura y de la administración, la lengua empezaba a ser un motivo de orgullo, de identidad y, por tanto, de conflicto.»⁹¹

Per la seva banda, el títol que porta el treball de David Bell és premonitori per saber quin tipus d'anàlisi fa aquest autor. Tot i estar centrat en França, és interessant l'anàlisi general sobre la “invenció” d'un nacionalisme francès durant l'Edat Moderna. Bell també comença fent una distinció de conceptes: «It is hardly the first example of French nationalism *sentiment*, a phenomenon whose history extends back to the Middle Ages. But national *sentiment* and nationalism are by no means the same thing, even if modern theorists frequently conflate them.»⁹² L'objectiu del llibre, però, és esbrinar i analitzar el moment en el qual els francesos van començar a pensar en la nació com una construcció política. Per fer-ho, Bell fa una reinterpretació dels orígens del nacionalisme i atorga una importància cabdal a l'Edat Moderna. Tot i acceptar que el nacionalisme és del segle XVIII, argumenta que almenys des de l'any 1700 ja es poden establir els orígens d'aquest procés, sobretot en les dinàmiques culturals i religioses. En aquest cas, doncs, tot i acceptar les teories constructivistes del nacionalisme, Bell intenta buscar en l'Edat Moderna les arrels de la nació francesa i del pensament nacionalista que la van fer possible. La culminació d'aquest procés se situaria durant els anys que van just abans i després de la Revolució francesa, tot i que

---

⁹⁰ Burke, *Lenguas y comunidades*, 14.

⁹¹ Burke, *Lenguas y comunidades*, 182-183.

⁹² Bell, *The cult of the nation*, 3.

argumenta que aquest procés comença un segle abans.⁹³ Per últim, el treball de Schama, tot i situar-se a finals de la dècada dels vuitanta, és molt adient en aquest apartat. Schama argüeix que un principi d'identitat nacional holandesa es va començar a desenvolupar un cop superada la revolta contra la Corona espanyola en els segles XVI i XVII. Sustenta la seva tesi amb un seguit d'exemples que constitueixen la base del seu argument⁹⁴. Tot i semblar inversemblants, Schama és capaç de detallar i explicar cada exemple de manera que el seu relat pren sentit.

Els temes tractats en aquests tres treballs tenen poc a veure entre ells, però s'hi poden trobar alguns aspectes generals que s'escauen molt bé a allò que estem buscant: si es pot intuir un cert caràcter que ens porti a unes formes d'identificació col·lectiva abans del segle XVIII. En els tres casos és així: l'Edat Moderna té un paper molt rellevant en la formació de les identitats nacionals, tant si és mitjançant la llengua (en el cas de Burke), la cultura i l'oposició cristiana (en el cas de Bell) o l'experiència que evoca una revolta (en el cas de Schama). Cap dels autors aquí esmentats fa referència explícita al terme protonacionalisme per definir aquestes relacions; amb tot, són unes aproximacions força sòlides a aquest concepte, ja que, com hem vist, accepten la modernitat del nacionalisme⁹⁵, però no en fan prou per sustentar part de les seves teories, així que recorren al període anterior per donar-los cabuda i poder-les explicar millor.

Per acabar, veurem un altre tipus de treball, diferent en la forma i en els objectius respecte dels anteriors: són els anomenats manuals, N'he fet una selecció de dos exemplars per respondre els interrogants que ens plantejàvem a l'inici.⁹⁶ Al tractar-se

---

⁹³ Bell, *The cult of the nation*, 6-7.

⁹⁴ Els exemples i arguments que presenta Schama són molt agosarats. En primer lloc, perquè trenca amb la historiografia clàssica, que defensava que l'origen de la identitat nacional holandesa era una de les causes de la Revolta i no una conseqüència; però, a més, busca en elements com l'aigua (geografia moral), autors com Tàcit (establiment del poble Batau en els actuals Països Baixos) o en l'Antic Testament (per establir paral·lelismes amb el poble d'Israel) l'explicació del sorgiment d'una identitat nacional holandesa ja en l'Edat Moderna.

⁹⁵ El mateix Bell diu que accepta la definició de patriotisme i nacionalisme proposada per Gellner i Anderson en contraposició a la que dona Kedourie. p.228

⁹⁶ La selecció consta de les obres següents: John Breuilly, *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. (Oxford: Oxford University Press, 2013). Recuperat de https://books.google.es/books?redir_esc=y&hl=es&id=pI25h1bHPIC&q=protonationalism#v=onepage&q&f=false i

Gerard Delanty i Krishan Kumar. *The SAGE handbook of NATIONS and NATIONALISM*. (London: Sage Publications Inc, 2006). Recuperat de

de treballs molt amplis, aquí s'ha optat per fer únicament un rastreig sobre el terme protonacionalisme per veure en quin context s'utilitza. En el cas de l'obra de Breuilly – en la qual col·laboren múltiples autors a l'hora d'escriure els diferents apartats–, ben aviat apareix el mot per explicar les formes d'identitat nacional que va sorgir a l'Índia i la implicació que va tenir el colonialisme europeu en aquest procés. Amb tot, el terme no és important en el discurs ja que no té cap implicació de la manera com l'hem presentat aquí. Més endavant, en el context de la revolta de les tretze colònies americanes, s'utilitza el terme per explicar que els moviments de protesta que van sorgir van ser deguts a les mesures aplicades des de la metròpoli i van provocar uns conflictes que molts historiadors han considerat de protonacionals. En aquest cas, el context és més adequat per als nostres interessos; amb tot, s'hauria d'aprofundir més en el tema per veure de què se'ns està parlant exactament.⁹⁷ Per últim, també sorgeix en el context de vinculació de la religió i el nacionalisme: «One can still argue that both nationalism and religion are modern transformations of pre-modern traditions and identities. Indeed there are continuities and sometimes really deep histories. First of all, proto-nationalist formations in ethnicity, language or religion provide the material of nationalism. (...) But deeper than proto-nationalism that precedes nationalism there are ancient understandings of linguistic, religious, and ethnic unity, coupled with notions of territorial sovereignty, that can be found among the ancient Hebrews, Greeks, Indians, and Chinese, for instance.»⁹⁸ Aquest és l'únic exemple en el qual s'utilitza el terme en la direcció que en aquest treball s'ha entès, és a dir, per parlar d'uns vincles d'identificació col·lectiva que es remunten a períodes més antics a l'actual.

En el manual dels autors Delanty i Kumar, també hi trobem alguns exemples en què el terme és utilitzat: el primer, en el cas de l'Índia colonial, en referència al procés de transformació del tribalisme al nacionalisme; el segon, per parlar de les guerres anticolonials africanes: «Early resistance to colonial conquest and colonial rule

---

https://books.google.es/books?redir_esc=y&hl=es&id=Q1HUNASe5MUC&q=protonationalism#v=onepage&q&f=false

⁹⁷ Breuilly, *The Oxford Handbook*, 68 i 102.

⁹⁸ Breuilly, *The Oxford Handbook*, 657.

prepared the ground of the emergence of Africa-rooted African nationalism.»⁹⁹ En aquest cas, es vol constatar que les guerres de descolonització a l'Àfrica tenien un component nacional que, si bé no es pot considerar nacionalisme tal i com l'entendem avui, s'han d'entendre com un precedent, ja que preparen el terreny per al sorgiment del nacionalisme anys més tard. L'últim exemple el trobem en referència al període d'entreguerres a Europa, que, segons l'autor, és un període de protonacionalisme, ja que, tot i que no hi ha les característiques d'un nacionalisme desenvolupat, sí que prepara el terreny per al nacionalisme que vindrà més tard.¹⁰⁰

A continuació s'analitzen els resultats obtinguts de la cerca en portals i revistes digitals. Per fer-ho he optat per mostrar els resultats en forma de taula i mitjançant la cerca de les paraules “protonationalism”, “proto-nationalism”, “protonacionalismo”, “proto-nacionalismo”, “protonacionalisme” i “proto-nacionalisme”.

Taula 1.

Resultats sobre el terme protonacionalisme en portals i revistes digitals.

PORTALS	Nº RESULTATS	ANY PUBLICACIÓ	TEMA (SEGONS REGIÓ)
JSTOR	4	(1969,1979,2001,2007)	(ÀSIA I ÀFRICA)
CCUC	2	(1970,2008)	(AMÈRICA DEL SUD)
PAST&PRESENT	3	(1960-1980)	(ÀSIA I ÀFRICA)
E.H. REVIEW	7	(1982-2013)	(EUROPA)
DIALNET	+10	(1992-2014)	(EUROPA, AMÈRICA DEL SUD)
UDG	0	-	-

Font: elaboració pròpia

Els resultats obtinguts ens permeten arribar a un seguit de conclusions de caràcter molt general: en primer lloc, la paraula protonacionalisme –amb totes les seves formes i idiomes emprats– no forma part del títol de l'article o treball excepte en comptades

⁹⁹ Delanty i Kumar, *handbook of NATIONS and NATIONALISM*, 515.

¹⁰⁰ Delanty i Kumar, *handbook of NATIONS and NATIONALISM*, 516.

ocasions (alguns resultats de “Dialnet” i “JSTOR”); en segon lloc, el nombre de resultats en què la paraula “protonacionalisme” es troba en el resum, com veiem a la taula, no passa de cinc (tret del portal “Dialnet” i la revista *The English Historical Review*). Pel que fa als anys de publicació, és revelador que en moltes ja trobem la paraula protonacionalisme, tot i ser anteriors als anys vuitanta. Per tant, és probable que aquesta paraula ja fos usada en un altre context o definició. Un altre fet a destacar és que podem establir dos grans blocs temàtics quan es parla de protonacionalisme: un de relacionat amb els processos de colonització i conflictes amb la metròpoli tant a l'Àfrica, Àsia i Amèrica del Sud. Aquí la paraula s'utilitza per fer referència al sorgiment d'una consciència col·lectiva prèvia al nacionalisme. L'altre bloc, centrat a Europa, per establir l'origen d'alguna de les nacions actuals en època pre-moderna. En el cas de “Dialnet” trobem múltiples exemples sobre el cas espanyol.

3.6 Balanç

Després de resseguir les anàlisis dels autors constructivistes més importants pel que fa a la introducció d'idees protonacionals i d'haver fet un repàs general a la bibliografia existent sobre aquest mateix tema, ens trobem en disposició d'extreure algunes conclusions, encara que siguin de caràcter molt general.

La primera és la constatació de l'existència d'una enorme quantitat de bibliografia sobre temàtiques nacionals. Des dels anys vuitanta, moment en el qual la publicació d'aquest tipus d'obres viu un moment d'auge, no ha parat de créixer i en l'actualitat ens trobem en un moment que podríem definir de saturació. Els esdeveniments nous de caràcter nacional que es van produint a diferents parts del món fan que s'obrin nous debats que susciten la diversitat d'opinions en tots els sentis i àmbits. L'exemple més clar d'aquest fenomen el trobem molt a prop: el conflicte politicojudicial entre Catalunya i Espanya ha propiciat gran diversitat d'opinions arran dels nous escenaris que es van obrir. Aquest fet ha portat a la publicació de moltíssimes obres sobre aquests dos nacionalismes, sovint posant l'accent en temes de disputes de caràcter

nacional.¹⁰¹ Amb tot, dins la nova historiografia de finals de segle XX i d'inicis del segle XXI no es veu un tractament prou ampli del protonacionalisme com per dir que ha hi ha hagut un interès real a resoldre aquestes problemàtiques.

Si tornem als autors que hem estudiat en aquest capítol, hem de fer algunes distincions –una altra vegada molt generals. En primer lloc, la vigència de les teories constructivistes a dia d'avui és evident ja que trobem múltiples articles i escrits en revistes i portals digitals que n'analitzen els continguts. D'aquest fet, se'n desprèn, doncs, que la irrupció d'aquests arguments va significar un canvi de paradigma en l'estudi de les nacions i el nacionalisme, i el pes de les teories constructivistes va esdevenir molt important. Així doncs, el reconeixement i el seguiment d'aquests autors en l'actualitat és la prova més evident de la validesa i de la força dels seus arguments. Per contra, aquest seguit d'arguments que plantejaven els autors constructivistes tenien algunes fissures ja que necessitaven fer ús dels plantejaments protonacionals per respondre algunes de les qüestions sobre l'origen de les nacions. Com ja s'ha comentat, lluny de tancar el debat aquests plantejaments van afegir nous interrogants i noves maneres d'enfocar aquest tipus de problemàtiques. Dins aquesta nova historiografia podem destacar un seguit d'autors que van començar a proposar una història nacional basada en els fets de llarga durada.¹⁰² Però lluny de seguir les directrius que havien marcat els historiadors nacionalistes del segle XIX i part del segle XX, presentaven uns arguments més ben treballats, amb exemples més fiables i representaven –i a dia d'avui encara representen– un model alternatiu a les visions constructivistes. Hem fet un recull d'alguns d'aquests autors en el capítol següent.

---

¹⁰¹ Part d'aquestes obres –tant d'àmbit català com espanyol– estan escrites en clau nacional, sovint sense adoptar una perspectiva prou àmplia i neutral sobre el conflicte. Aquest no és un tema important per a aquest treball, però seria molt interessant veure, en el context del conflicte entre Catalunya i Espanya, el conjunt d'obres publicades des del seu inici.

¹⁰² Hi ha diferents branques dins els corrents que estudien les nacions com a fenòmens de llarga durada com ara els perennialistes, primordialistes, etnosimbolistes, etc. No és l'objectiu del treball desgranar-los ni estudiar-los detalladament. En el capítol següent, s'analitzaran un seguit d'autors que creuen que les nacions són fenòmens molt antics, però no s'ha donat importància a quina branca de pensament específic pertanyen.

4. RETORN A LES IDEES DE LA *LONGUE DURÉE*

En un dels apartats inicials d'aquest treball es constata que les dècades finals del segle XX, efectivament, la historiografia de les nacions havia experimentat un augment significatiu tant pel que fa al nombre de treballs publicats com pel que fa a la seva qualitat. Com passa amb tots els debats –i aquest no n'és una excepció– hi ha divisió d'opinions: si fins ara la preocupació d'aquest treball havia estat centrada en les teories constructivistes sorgides a partir dels anys vuitanta del segle XX, en aquest capítol es fa un repàs a tot un seguit de postures que es troben molt allunyades de considerar les nacions fenòmens de la contemporaneïtat. D'aquesta manera, els objectius d'aquest capítol són tres: el primer, cobrir de manera general el ventall d'opcions existents al voltant del debat sobre l'origen de les nacions; en segon lloc, el planteig de si aquestes teories són més o menys encertades a l'hora de respondre a la problemàtica nacional existent, i, en tercer lloc, amb els exemples que ens proporcionen les diferents obres d'aquests autors, extreure una conclusió sobre si es fa evident quelcom que pugui ser qualificat com a protonacionalisme. És important tornar a remarcar que l'element del protonacionalisme juga el paper de guiar les preguntes i respostes així com els dubtes que puguin sorgir al voltant d'aquesta manera d'entendre les nacions i el nacionalisme.

El capítol queda dividit en tres apartats que intenten abastar tota la informació necessària per comprendre els arguments generals sobre les teories que he qualificat de *longue durée*: el primer apartat correspon a la presentació de les idees principals, que ens serviran de marc general per entendre millor aquest posicionament; a continuació es presenten alguns dels exemples que he considerat rellevants, i, finalment, la valoració ens servirà per constatar si els arguments presentats poden ser qualificats de protonacionals o estaríem parlant d'una altra cosa.

4.1 Característiques generals

El terme *longue durée* (en el marc d'aquest treball) ens serveix per designar totes aquelles teories que abasten grans períodes temporals per buscar l'origen de les

nacions que coneixem en l'actualitat.¹⁰³ Els diferents autors que veurem en aquest capítol, a diferència dels constructivistes –que presenten unes característiques comunes fàcilment identificables–, tenen més aviat poc en comú més enllà del fet que neguen la vigència de la modernitat de les nacions actuals. Per tant, aquest serà el punt de referència per a cada un dels autors, afegint-hi –quan calgui– trets distintius de cadascun.

Vistes aquestes consideracions prèvies (i necessàries) sobre les teories de la *longue durée* és el moment de saber quins han estat els autors seleccionats i també quines són les característiques que defineixen millor la seva obra en un context general per així poder arribar a una millor identificació i comprensió dels seus arguments. Anthony D. Smith, John Armstrong i Pierre Vilar, des de les seves diferents perspectives d'anàlisi dels fenòmens nacionals, permeten fer un recull ampli i heterogeni que ens aproxima de manera precisa a l'objectiu del capítol.

Armstrong (1922-2010) centra part de la seva vida a estudiar els conflictes nacionals de l'est d'Europa, però el reconeixement li ha vingut sobretot de la seva obra, publicada l'any 1982, *Nations before nationalism*. La perspectiva que adopta és del tot inusual, ja que és pioner a estudiar les nacions a través de les relacions ètniques. Una de les seves preocupacions és resoldre l'enigma sobre quin és el vincle que manté units els grups humans durant tants anys. Planteja el seu estudi centrant-se en l'est i l'oest de les civilitzacions cristiana i musulmana a través d'una anàlisi plantejada des de la llarga durada. Armstrong argumenta: «An extended temporal perspective is especially important as a means of perceiving modern nationalism as a part of a cycle of ethnic consciousness.»¹⁰⁴ Seguint aquesta metodologia, alguns dels temes que tracta en l'obra són la divisió dels models de vida nòmada i sedentari com a diferència entre les civilitzacions europees i les civilitzacions de l'Orient mitjà durant l'Edat Mitjana, els

---

¹⁰³ El terme va ser encunyat per Fernand Braudel per referir-se a la perspectiva sobre la història que s'endinsa en el passat, centrant-se en les relacions de llarga durada entre les persones i el món. Aquestes relacions constitueixen els aspectes més fonamentals (i, per tant, els menys qüestionats o analitzats) de la vida social, i incorporen les troballes de disciplines com la climatologia, la demografia i la geografia física. El treball més conegut de Braudel és *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* publicat l'any 1949. Per a una anàlisi més completa del terme, vegeu: Mathias Grote, "What could the 'longue durée' mean for the history of modern sciences?" *Archive ouverte en Sciences de l'Homme et de la Société*, 98 (2015). Recuperat de <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01171257/document>

¹⁰⁴ John Armstrong, *Nations before nationalism* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982), 4.

mites i els símbols que constitueixen la base de les identitats castellana i otomana o la importància del llenguatge a l'hora de forjar una identitat en l'època pre-nacional.¹⁰⁵

Smith (1939-2016), per la seva part, s'ha convertit en la figura més destacada dels autors que han qüestionat les teories constructivistes. Els seus primers treballs daten de la dècada dels setanta i d'entrada posa el focus en el nacionalisme, però a mesura que avança en els seus estudis desplaça aquest interès cap a les ètnies i el paper que desenvolupen en la formació de les nacions.¹⁰⁶ En el treball titulat *The Ethnic Origins of Nations*, publicat l'any 1987, destaca la seva posició intermèdia entre el que ell considera posicionaments extrems: d'una banda, els modernistes (constructivistes) i, de l'altra, els perennialistes i primordialistes. La seva postura se situa en l'etnosimbolisme, que atorga molta importància a elements com el símbol, el mite, la forma i la identitat, ja que per ell conformen el nucli de les nacions que coneixem en l'actualitat. Una part important d'aquest treball són els múltiples exemples que aporta dels períodes antic, medieval i modern sobre la formació de les ètnies i la manera com es relacionen amb les nacions i el nacionalisme de l'Època Contemporània. Per últim, és important destacar que el seu llegat segueix viu, a dia d'avui, gràcies a la revista que ell mateix va fundar l'any 1995, *Nations and nationalism*, sobre el nacionalisme i l'etnicitat.

Vilar (1906-2003), lluny del focus mediàtic acadèmic que ha caracteritzat bona part dels autors que hem tractat en aquest treball, representa una figura oblidada en el camp de les identitats nacionals.¹⁰⁷ Els inicis de Vilar es troben en el camp de la geografia, però amb el pas dels anys acabarà centrant els seus estudis en la història, tot i que en els seus treballs hi queda una influència de l'entorn i el paper que desenvolupa la geografia en els processos històrics. La seva tesi *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, publicat l'any 1962, és un dels seus treballs més importants i està dividit en tres volums: el primer, dedicat al medi natural; el segon, dedicat al medi

---

¹⁰⁵ Armstrong, *Nations before nationalism*, 12-13.

¹⁰⁶ Per saber més sobre l'obra d'Anthony Smith, vegeu: Modesto Guillermo Gayo. "El origen de las naciones y los nacionalismos en la obra de Anthony D. Smith y el papel de la política. Una perspectiva diacrónica", *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)* (114), (octubre-desembre 2001): 251-276. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=27681>

¹⁰⁷ Sobre l'oblit de Pierre Vilar i d'altres qüestions referents a les nacions i el nacionalisme, vegeu: Xavier Torres, "Un debat i una absència: Pierre Vilar i la discussió de les nacions i del nacionalisme", filmat el 22 de novembre de 2013 a la Universitat de Girona, Girona, vídeo, 35:09. Recuperat de <http://diobma.udg.edu/handle/10256.1/3435>

històric, i el tercer, dedicat a les transformacions agràries del segle XVIII a Catalunya. El mètode d'anàlisi utilitzat per Vilar, tant en aquest com en altres treballs, és el de la llarga durada. D'aquesta manera trobem diferents exemples en els quals Vilar té predilecció per aquesta manera d'entendre els fenòmens de caràcter nacional.

4.2 Protonacionalisme i *longue durée*: parlem del mateix?

Per valorar la pregunta que encapçala aquest apartat no n'hi ha prou amb la informació que hem fet evident fins ara, sinó que necessitem quelcom més que les línies generals de pensament dels autors que tracten les nacions com a fenòmens de llarga durada. Per això, en aquest apartat es detallaran alguns dels exemples que aquests autors utilitzen i s'analitzarà la relació que puguin tenir amb el protonacionalisme.

Comencem aquesta anàlisi amb l'autor que possiblement hagi estat el més influent en aquest camp d'estudi: Smith. A *The Ethnic Origins of Nations*, ben aviat es pregunta: "Són modernes les nacions?" La resposta que hi dona és interessant, ja que, tot i reconèixer la modernitat del nacionalisme com a ideologia o el sistema de «nació estat» a partir de la Pau de Westfalia (1648), creu que una identitat i un caràcter nacionals –entesos de manera moderna– ja els podem trobar en èpoques pre-modernes com ara en l'antiga Grècia, la Roma clàssica o, fins i tot, en l'antic Egipte. De la mateixa manera, traça un connexió amb el món antic per afirmar que «en el món antic, novament, trobem moviments que pareix que s'assemblen al nacionalisme modern en alguns aspectes, sobretot en el desig d'alliberar territoris conquerits per gent de fora (...) com ara la resistència jònica respecte de l'expansió persa a finals del segle VI aC o la resistència dels gals respecte les campanyes de Cèsar».¹⁰⁸ En aquest mateix context, continua afirmant que a l'Edat Mitjana trobem regnes «bàrbars» com ara els francs o els visigots que vivien a l'empara d'una xarxa de relacions polítiques, però matisa que eren de tipus rudimentari. Aquests són els primers exemples que utilitza Smith i que demostren la facilitat que té aquest autor per remetre's a un passat molt llunyà –més de dos mil anys enrere– per trobar paral·lelismes amb algunes

---

¹⁰⁸ Anthony Smith, *Els orígens ètnics de les nacions* (València: Publicacions de la Universitat de València, 2008), 43.

formes d'identificació nacional. A la resta de l'obra, aquests tipus d'exemples són continus i es van succeint de manera concatenada, en part pel fet que se centra a buscar l'origen de les ètnies a través dels mites, símbols, valors i memòries: «El “nucli” de l'etnicitat, tal com ha estat transmesa en els registres històrics i tal com conforma l'experiència individual radica en aquest quartet (...). Hom ha de mirar més aviat en la natura (formes i contingut) dels seus mites i símbols, les seves memòries històriques i valors centrals.»¹⁰⁹ Al traçar una relació directa entre aquests quatre elements i les ètnies, Smith, de manera inevitable, està proposant que per trobar el seu origen o el moment de la seva formació hem de remuntar-nos als temps més llunyans ja que «no sols moltes nacions i nacionalismes van sorgir sobre la base d'ètnies preexistents i dels seus etnocentrismes, sinó que per tal de forjar una «nació» avui dia és vital de crear i cristal·litzar components ètnics, l'absència dels quals probablement constitueix un impediment seriós per a la «construcció de nacions.»»¹¹⁰ Amb tot, hi ha alguns exemples més que són interessants, sobretot pel context en el qual Smith fa ús del passat per parlar de nacions actuals.

El primer exemple el trobem quan Smith esmenta la poca coincidència que hi havia en l'antiguitat entre l'ètnia i una possible organització política, però destaca alguns casos que per ell són excepcions. Novament és a l'antic Egipte on afirma que el curs del Nil i la presència de deserts al seu voltant va fer que aquesta regió quedés molt centralitzada i sota la imposició d'una cultura comuna: «Sembla que hi hagué una certa quantitat de cultures a l'Alt i Baix Egipte, però la unió dels dos regnes, i la poderosa influència religiosa del clergat de Memfis, aviat van subordinar totes les cultures regionals a la cultura panegípcia dels governants.»¹¹¹ Destaca altres casos que van ser molt imperfectes: ptolomeus, romans, bizantins o àrabs. L'ús dels exemples és la manera més il·lustrativa d'aclarir qualsevol fet, però Smith fa algunes reflexions que són molt reveladores de quina relació estableix entre les ètnies i les nacions i el nacionalisme, i que cal reproduir textualment:

«El creixement d'organitzacions polítiques ètniques, és a dir, formacions polítiques la majoria de les quals estan formades per una única ètnia que incorpora en graus diferents alguns dels estrats inferiors i

---

¹⁰⁹ Smith, *Orígens ètnics de les nacions*, 50.

¹¹⁰ Smith, *Orígens ètnics de les nacions*, 52.

¹¹¹ Smith, *Orígens ètnics de les nacions*, 177.

dependents a la cultura i al simbolisme de les elits dominants (...). És d'aquesta base d'on van sorgir les nacions i el nacionalisme.»¹¹²

«Les nacions necessiten pàtries: No sols un terreny del qual nodrir les seues identitats, unitats i autonomies, sinó territoris històrics on «els nostres avantpassats» van viure i que «portem en els nostres cors» (...). Per exemple, en 1903 era teòricament possible de tornar a establir els jueus russos i polonesos a Uganda o a Argentina; però els delegats jueus del Congrés Sionista, com els seus parents, no coneixien cap avantpassat a Uganda ni el portaven als seus cors.»¹¹³

«Sense ètnies ni etnicisme no hi podria haver ni nacions ni nacionalisme. Perquè les nacions necessiten mites i passats per tal de tenir un futur, i aquests passats no es poden forjar del no-res, i els mites que han de tenir ressò no es poden fabricar (...). De manera que les nacions més modernes es defineixen i es localitzen per les seves arrels en un antic passat ètnic, i el més revolucionari dels mites recorda una època primordial i arcaica que s'ha perdut i que s'ha de recuperar.»¹¹⁴

No cal afegir gaires comentaris: les paraules de Smith deixen molt clara la seva posició sobre l'origen de les nacions i el nacionalisme modern i la relació que atribueix a les ètnies en el seu procés de formació.

L'anàlisi que planteja Armstrong fa una mica difícil la presentació d'exemples concrets (en el sentit amb què ho fa Smith), però podem destacar alguns elements i situacions que són interessants pel que ens ocupa en aquest treball. El primer element són els límits ètnics (*ethnic boundaries*), que presenta diferenciant-los dels límits geogràfics, com poden ser una frontera real o unes normes específiques. Els ètnics són més aviat mites, símbols o maneres de comunicar-se entre grups de persones que permeten diferenciar ètnies diferents: «Most often symbolic boundary mechanisms are words. Such words are particularly effective as traffic lights warning a group member when he is approaching a barrier separating his group from another. This intense power of a few symbolic "border guards" is illustrated by early Yiddish. It was basically an Old High German dialect.»¹¹⁵ Un altre concepte interessant és el de la nostàlgia¹¹⁶ (referent a aquelles formes de vida enyorades per la població nòmada) i que serveix com a transmissor de maneres de viure. Pel que fa les maneres de viure sedentàries, aquesta

---

¹¹² Smith, *Orígens ètnics de les nacions*, 180.

¹¹³ Smith, *Orígens ètnics de les nacions*, 393.

¹¹⁴ Smith, *Orígens ètnics de les nacions*, 395.

¹¹⁵ Armstrong, *Nations before nationalism*, 8.

¹¹⁶ Armstrong defineix la nostàlgia amb aquests termes: "as a persistent image of a superior way of life in the distant past. It is, therefore, a kind of a "collective memory" with intense affect implications" a Armstrong, *Nations before nationalism*, 16.

“nostàlgia” s’ha vist representada amb una gradual identitat territorial, sobretot a Europa: «The origins of attachment to specific territories reach far back into the Greek and Roman past, event into the sedentary societies of the ancient Middle East (...). Roman concern for territoriality left a lasting imprint on West Europe.»¹¹⁷

Un dels temes més importants en aquest treball d’Armstrong és el xoc de civilitzacions produït entre cristians i musulmans al llarg de la frontera establerta a la Península Ibèrica durant diversos segles de l’Edat Mitjana, i com aquesta frontera va ser una font que va ajudar a remarcar i augmentar les diferències ètniques, mites i identitats separades a un i altre costat.

«The spiral of antagonism was also accelerated by Christian reprisals. The effect was creation of a broad frontier zone of insecurity between Islamic civilization and the Christendom. Moreover, the concept of defending this frontier provided an intense legitimizing myth for major polities on both sides. For the Castilians and the Ottomans, frontier championship of their respective religions became the main component of the constitutive myths (...) consequently, the frontier groups evolved a precocious national identity within the broader religious identity.»¹¹⁸

L’última conclusió sobre aquest aspecte és ferma i conclouent: «The clash of Islam and Christendom constituted a major factor in the emergence of special types of ethnic identity.»¹¹⁹

Armstrong tracta més temes en el seu *Nations before nationalism*, que sens dubte són molt interessants, no només pel seu contingut sinó pel punt de vista que utilitza per plantejar alguns escenaris, en els quals el paper preponderant d’elements abstractes com els mites o els símbols tenen un pes molt important en la formació ètnica. El paper del llenguatge en la creació d’identitats en períodes pre-nacionals o la manera com els grans imperis antics van aconseguir establir una lleialtat i una consciència unitària són altres exemples que posen de manifest la manera complexa, però interessant, que té Armstrong a l’hora d’estudiar les nacions i el nacionalisme.

Vilar, a diferència de Smith –que elabora teories i presenta els exemples per demostrar la nul·litat de les tesis constructivistes–, no té aquests objectius en les seves obres, tot i que podem trobar algunes afirmacions que estan en sintonia amb els arguments més

---

¹¹⁷ Armstrong, *Nations before nationalism*, 21-22.

¹¹⁸ Armstrong, *Nations before nationalism*, 91.

¹¹⁹ Armstrong, *Nations before nationalism*, 92.

perennialistes. Algunes d'aquestes afirmacions es poden trobar en la seva obra *Iniciación al vocabulario del análisis histórico* (1980) i seran comentades unes línies més avall, tanmateix en alguns treballs publicats amb anterioritat s'hi troben algunes pinzellades d'aquesta tendència a mirar cap a un passat molt llunyà per explicar certes conjuntures històriques. Per exemple, quan afirma que la Catalunya medieval podria ser qualificada d'estat nació, degut a que en aquest territori «les condicions fonamentals de la nació ja hi són reunides perfectament des del segle XIII.»¹²⁰ En un altre context, Vilar ens fa retrocedir fins al període antic romà per establir algunes relacions amb els estat nació de l'Època Contemporània, ja que del llegat de l'imperi romà en diu: «que de allí surgieron las formaciones nacionales y políticas de la Europa occidental de las que dependemos nosotros.»¹²¹ Encara en aquest punt, estableix una relació entre l'organització política dels estat nació actuals i les divisions territorials que existien a l'Europa occidental en temps de l'imperi romà.¹²² Aquests són alguns dels exemples en els quals Vilar fa denotar una clara posició de la *longue durée*, no obstant això, no sempre es remunta a períodes tan antics. Atès que el terreny preferit per aquest autor és l'Època Moderna, algunes de les explicacions que continuen la seva anàlisi són d'aquest període. La relació que atorga a l'estat nació contemporani amb tres escenaris donats en Època Moderna: el Renaixement, la Reforma i l'economia que serveixen per il·lustrar aquest fet. Durant el Renaixement es va recuperar «un vocabulario, una literatura, una concepción jurídica»¹²³ que provenia d'un passat romà. A més, -afegeix- «la lengua se convertía en el signo de la unidad política, tras haberlo sido de una vaga comunidad de «nación».”¹²⁴ En el mateix període, la Reforma, va jugar un paper important en l'ús i desenvolupament de les llengües vernacles a cada territori europeu i que van ajudar a la creació d'estats nous on els límits polítics i lingüístics coincidissin. Per últim, la importància del mercantilisme en aquest sentit no és menys notòria: «Uno de los principales símbolos —y quizás el más eficaz— de la unidad del estado moderno es la unificación de las monedas (...) que de

---

¹²⁰ Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerca sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. 5ª edició. (Barcelona: Edicions 62) 131-134.

¹²¹ Pierre Vilar, *Iniciación al análisis del vocabulario histórico*. 6ª edició. (Barcelona: Crítica, 1999) 156.

¹²² Vilar, *Iniciación al vocabulario histórico*, 157-158.

¹²³ Vilar, *Iniciación al vocabulario histórico*, 162.

¹²⁴ Vilar, *Iniciación al vocabulario histórico*, 162.

esta manera refuerzan y unifican los intereses sobre el territorio que gobiernan.»¹²⁵ I com a exemple, el cas dels Països Baixos:

En línies generals, i sense entrar en valoracions sobre el contingut de les idees exposades, hi ha algunes característiques bàsiques que podem ressaltar. Tant Smith, com Armstrong com Vilar presenten unes anàlisis molt completes d'allò de què parlen. Tot i retrocedir fins a períodes remots, tenen la capacitat de justificar els seus arguments, de donar exemples i d'aportar tota mena de detalls. Per tant, allò que proposen té una estructura molt ben definida i coherent. Es tracta d'una postura arriscada, ja que com més enrere van més difícil és trobar una explicació lògica a la idea de trobar una continuïtat amb el període contemporani. L'explicació que donen (sobretot Smith i Armstrong) per explicar aquest fet difícil de justificar és la introducció de l'element de l'ètnicitat, que té un paper central en els arguments d'aquests dos autors. L'ètnia, a diferència de les nacions o identitats nacionals, pot tenir unes connexions amb l'antiguitat i el període medieval més factibles o amb una explicació del tot lògica.

4.3 Balanç

A l'inici d'aquest capítol ens havíem plantejat unes preguntes que ara, un cop analitzats alguns treballs, estem en condicions de respondre. El fet de valorar si uns arguments són més vàlids que uns altres és una tasca que per a un treball com aquest seria massa agosarat respondre, però, d'altra banda, hi ha alguns aspectes que podem valorar. Més enllà d'anar o no errats, hi ha una diferència de punt de vista: els defensors de les idees de la *longue durée* utilitzen una perspectiva dels arguments que té poc a veure amb els autors constructivistes. Tant és així que fins i tot els objectius que hi ha darrere uns i altres són diferent. Per exemple, Smith no té cap interès en els esdeveniments recents dels últims dos segles perquè per aquest autor no ajuden a explicar cap tret significatiu que afecti les ètnies. En canvi, algunes de les invasions del període antic van ser transcendents per definir una ètnia en particular, que es pot

---

¹²⁵ Vilar, *Iniciación al vocabulario histórico*, 162.

“resseguir” a través del segle. Per tant, és difícil de dir qui té un plantejament més encertat partint d’uns posicionaments tan diversos com són el segle XVIII o l’antiguitat.

Una altra de les qüestions interessants ha estat la de determinar si els exemples que utilitzen aquests autors són suficients com per ser denominats protonacionals. Aquí la resposta ha de ser negativa. El protonacionalisme, tal i com l’hem entès en aquest treball, és un conjunt de llaços d’identificació col·lectiva que poden ser trobats en un període anterior al nacional (abans de la Revolució francesa). Seguint aquesta definició, els exemples aportats compleixen els requisits, però si ens fixem en la forma (és a dir, el significat) d’aquests exemples s’observa que es tracta d’una cosa que té molt poc a veure amb el protonacionalisme. Els elements com ara els mites, els símbols i els records són molts abstractes i són poc adients per crear uns vincles forts que superin el pas del temps. El plantejament des de la *longue durée* no és desencertat si es defineixen els objectius concrets que es volen respondre, ja que les idees són vàlides, però seguint el fil d’aquest treball i la definició que havíem donat per al protonacionalisme aquests arguments no hi encaixen perquè han de respondre a un perfil de característiques més concretes, que no es donen.

Per últim, cal destacar que la historiografia de les nacions, adoptant la perspectiva de la *longue durée*, ha tingut una continuïtat que arriba fins a l’actualitat. És un fet important i a tenir en compte quines són les qüestions que es plantegen en ple segle XXI i sobretot quins són els objectius que persegueixen. Alguns exemples destacats són *The construction of nationhood: ethnicity, religion and Nationalism* (1997) d’Adrian Hastings; *Britons: Forging the nation (1707-1837)* (1992) de Linda Colley; *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus. 1569-1999* (2003) de Timothy Snyder, i *Power and the nation in European history* (2005) editat per Len Scales i Oliver Zimmer.

5. CONCLUSIONS

S'ha fet un repàs a la historiografia dels segles XIX i XX i s'ha vist en quin context sorgeixen les teories constructivistes, tot analitzant els treballs dels seus autors i el que van comportar en el món acadèmic. A més, s'ha posat l'accent en el protonacionalisme, estudiant les diferents propostes i mirant de situar-les en el context adequat. S'ha fet un seguiment d'aquestes propostes fins a arribar als nostres dies, fent un recull dels llibres i revistes que tractaven el protonacionalisme. I, per últim, s'han vist els arguments que van a buscar l'origen de les nacions en els temps més remots. Per tant, s'ha arribat en un punt del treball en el qual disposem de tota la informació necessària i de manera ordenada, així que toca extreure les conclusions pertinents i fer-ne una valoració final.

Comencem pels autors que hem vist en els primers apartats: tant si és de manera explícita com de manera més indirecta, el protonacionalisme es pot catalogar com un problema per a tots els autors constructivistes. El sol fet de situar les nacions i el nacionalisme en un període tan recent com és el dels nostres dies, porta, al mateix temps, una càrrega: el fet d'haver d'acceptar una contradicció amb el que ells mateixos estan predicant, ja que d'altra manera no podrien explicar com sorgeix cada una de les diferents nacions actuals. Amb tot, és interessant veure com els autors que s'han analitzat en la primera part del treball, provinents tots ells de diferents branques de les ciències socials i enfocant la problemàtica des d'angles totalment diferents, han arribat a unes conclusions molt similars: el nacionalisme és una ideologia que l'hem de situar en el període contemporani recent. El nacionalisme crea les nacions i no pas a la inversa. Ara bé, tot i que aquestes afirmacions són la base dels seus treballs, han d'acceptar algunes premisses que constitueixen llacunes en les seves teories: és en períodes pre-moderns o no contemporanis quan es formen les arrels culturals que seran la base de la nació en temps posteriors. Són aquestes premisses les que fan que caiguin en contradiccions, ja que com més s'allunyen de l'actualitat per buscar aquestes arrels més difícil es fa l'establiment d'una connexió entre els períodes: la Castella, per Hobsbawm, o Dante, per Breuilley. Per tant, i encara que no ho expressin d'aquesta manera exacta, accepten el fet que el nacionalisme només es pot donar en l'estricta contemporaneïtat, però les nacions –o quelcom que s'hi assembla– no.

Era important veure si durant les dues últimes dècades s'havien resolt aquests interrogants que els autors de finals del segle XX van deixar en *standby*. Quines han estat les respostes després de fer un buidatge dels llibres, revistes digitals i portals en línia? Vista la gran quantitat de producció historiogràfica sobre les nacions i el nacionalisme d'ençà dels anys noranta fins a l'actualitat, el protonacionalisme apareix poc i quan ho fa no té perquè ser en el mateix context que el tracten Hobsbawm, Gellner, Anderson o Breuille. Els resultats mostren que no hi ha hagut un interès real a abordar les teories d'aquests autors, ja sigui per modificar-les o per contrastar-les. Les teories constructivistes, efectivament, van ser trencadores, generadores d'un debat que avui dia encara continua viu i van suscitar noves problemàtiques molt interessants que en l'actualitat encara no s'han resolt. Amb tot, el protonacionalisme no és un tema d'interès per a les noves generacions de científics socials, i resoldre els interrogants que van quedar sense una resposta no ha estat una prioritat: es pot dir que el protonacionalisme ha quedat en un carreró sense sortida.

Un cop analitzades les teories constructivistes, s'han tractat aquells autors que han utilitzat el mètode de la *longue durée* per estudiar els fenòmens nacionals. Tot i no obtenir una resposta clara sobre si els arguments dels autors com Smith, Anderson o Vilar són més encertats per estudiar les nacions i el nacionalisme, sí que s'ha pogut constatar que, per als objectius d'aquest treball i per al que hem denominat com a protonacionalisme, es tractaven de conceptes diferents, tant pel que fa als objectius com per la forma de plantejar els problemes i descriure'ls.

Més enllà de les dificultats que presenta l'estudi d'un tema com és el del sorgiment de les entitats nacionals, els autors que utilitzen la llarga durada en aquest mateix camp estan abocats a veure's immersos en una falta de claredat provocada per la longevitat dels seus propis arguments. Aquesta manca de claredat la provoca el fet d'utilitzar uns exemples que es remunten a uns períodes tan llunyans com confusos així com l'ús d'uns conceptes que no són tangibles per donar validesa a les seves teories. Endinsar-se en els records, en els símbols o en l'imaginari col·lectiu és molt perillós, sobretot si es volen presentar evidències comprovables. Tots aquests fets junts provoquen que sigui realment difícil poder justificar uns arguments que es remunten a uns períodes tan llunyans com foscos.

Quan algun dels autors intenta relacionar alguna de les característiques que presenta el *nacionalisme* o la *nació* moderna amb exemples que tenen lloc durant el període antic o medieval és quan aquests arguments perden més força i presenten contradiccions. D'altra banda, les teories de la *longue durée* es veuen reforçades o, si més no, dotades d'un sentit més unitari quan els exemples que presenten fan referència al període del qual estan parlant, sense intentar traspassar els segles a la recerca d'una continuïtat entre l'actualitat i l'antiguitat.

Com s'ha pogut comprovar al llarg d'aquest treball, centrar-se en l'estudi de les nacions i del nacionalisme és endinsar-se en un tema realment complicat. Es tracta d'un terreny pantanós i, encara que sigui un estat de la qüestió molt general, els errors en el vocabulari, si no es té en compte el període històric a què es fa referència, poden comportar una interpretació equivocada dels conceptes. Per un altre costat, existeixen múltiples corrents, cada un amb uns arguments diferents i unes postures molt diverses sobre la manera d'interpretar l'origen de les nacions. Això ha provocat una densitat d'arguments –tots contrastats–, però que difícilment poden confluïr en una postura unitària pel que fa a l'arrel del problema: quin dels corrents és més encertada sobre com, quan i per què van sorgir les nacions? Aquest enigma està lluny de ser resolt, ja que un tema tan ambigu i amb uns conceptes tan abstractes genera una infinitat de teories, cadascuna amb la seva part de raó. Aquesta dificultat en la interpretació del que és una *nació* queda perfectament plasmada per Hobsbawm a l'inici d'un dels seus treballs més coneguts: «Observar naciones resultaría sencillo si pudiera ser como observar a los pájaros.»¹²⁶

Aquest treball, doncs, ha estat una petita contribució per part d'un estudiant d'Història al sempre complex món de les nacions, des d'una mirada neutral i amb el màxim d'objectivitat possible cap a una qüestió d'estudi oberta a un debat que sembla tenir encara un gran recorregut per davant abans no es pugui tancar –si és que ho acaba fent algun dia.

---

¹²⁶ Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo*, 13.

6. BIBLIOGRAFIA

Llibres

Anderson, Benedict. *Comunidades imaginadas: Reflexiones sobre el origen y difusión del nacionalismo*. 4ª edición. México D.F. : fondo de cultura económica, 2007.

Armstrong, John. *Nations before nationalism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982.

Bell, David. *The cult of the nation in France: inventing Nationalism, 1680-1800*. Cambridge: Harvard University Press, 2003. Recuperat de <https://books.google.es/books?id=ZtDBJ4UrwxC&printsec=frontcover&dq=the+cult+of+the+nation+in+france+Bell&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwiW54bipafhAhVHxYUKHUNrBJcQ6AEIKTAA#v=onepage&q&f=false>

Berger, Stefan; Donovan, Mark i Passmore, Kevin (eds). *Writting National Histories. Western Europe since 1800*, Londres-Nova York: Routledge, 1999.

Breuilly, John. *Nacionalismo y Estado*. 2ª edición. Barcelona: Ediciones Pomares-Corredor, 1990.

Breuilly, John. *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 2013. Recuperat de https://books.google.es/books?redir_esc=y&hl=es&id=-pl25h1bHPIC&q=protonationalism#v=onepage&q&f=false

Burke, Peter. *Lenguas y comunidades en la Europa moderna*. 1ª edición. Madrid: Ediciones Akal, 2006. Recuperat de https://books.google.es/books?redir_esc=y&hl=es&id=9Z2mWLP-8hkC&q=nacionalismo#v=onepage&q&f=false

Cirujano, Paloma; Elorriaga, Teresa i Pérez, Juan Sisinio. *Historiografía y nacionalismo espanyol (1834-1868)*. Madrid: Centro de Estudios Historicos, 1985.

Delanty, Gerard i Kumar, Krishan. *The SAGE handbook of NATIONS and NATIONALISM*. London: Sage Publications Inc, 2006. Recuperat de

https://books.google.es/books?redir_esc=y&hl=es&id=Q1HUNASe5MUC&q=protonationalism#v=onepage&q&f=false

Gellner, Ernest. *Naciones y nacionalismo*. 1ª edición. Madrid: Alianza Universidad, 1988.

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. 2nd edition. New York: Cornell University Press, 2008.

Gellner, Ernest. *Cultura, Identidad y Política: El nacionalismo y los nuevos cambios sociales*. 2ª edición. Barcelona: Gedisa editorial, 1993.

Gellner, Ernest. *Nacionalisme*. 1a edició. Sueca: Editorial afers, 1998.

Guibernau, Montserrat i Hutchinson, John (eds.). *Understanding Nationalism*. Cambridge: Polity Press, 2001.

Hobsbawm, Eric. *Naciones y nacionalismo desde 1780*. 2ª edición. Barcelona: Crítica, 1992.

Hobsbawm, Eric i Ranger, Terence. *La Invención de la Tradición*. Barcelona: Crítica, 2012.

Hobsbawm, Eric. *La era del capital, 1848-1875*. Barcelona: Crítica, 1998.

Hutchinson, John. *Modern Nationalism*. London: Fontana Press, 1994.

Ichijo, Atsuko i Uzelac, Gordana. *When is the nation?: Towards and understanding of Theories of Nationalism*. London and New York: Routledge, 2005. Recuperat de https://books.google.es/books?id=TI0GqAsogHsC&pg=PR5&hl=es&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false

Lawrence, Paul. *Nationalism: history and theory*. Edimburg: Pearson Education Limited, 2005. Recuperat de https://books.google.es/books?id=V9oYDQAAQBAJ&pg=PP1&lpq=PP1&dq=paul+lawrence+nationalism+history+and+theory&source=bl&ots=-TNINhOXgl&sig=ACfU3U0GKZSfW3iCN72fWVbC_P1ilyjp8A&hl=es&sa=X&ved=2ahUKewj16LzR5KThAhUqxoUKHcIlgDd0Q6AEwCXoECAkQAQ#v=onepage&q&f=false

Nora, Pierre. *Les lieux de mémoire*, t.II, vol. 1. Paris, 1986.

Özkirimili, Umut. *Theories of Nationalism*. 2nd edition. Nova York: Palgrave Macmillan, 2010.

Recuperat de https://books.google.es/books?id=Zp8cBQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbs_g_e_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Özkirimili, Umut. *Contemporary debates on Nationalism. A Critical Engagement*. Nova York:

Palgrave Macmillan, 2005. Recuperat de https://www.academia.edu/1456718/Contemporary_Debates_on_Nationalism_A_Critical_Engagement

Schama, Simon. *The Embarrassment of Riches. An interpretation of the Dutch Culture in the Golden Age*. Londres: Collins, 1987.

Smith, Anthony. *Els orígens ètnics de les nacions*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2008.

Torres, Xavier. *Naciones sin nacionalismo: Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2008.

Vilar, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerca sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. 5ª edició. Barcelona: Edicions 62.

Vilar, Pierre. *Iniciación al análisis del vocabulario histórico*. 6ta edición. Barcelona: Crítica, 1999.

Articles

Bonell, Andrew. "Modern Nationalism" *Social Alternatives*. 14(3), (1995): 63. Review of Modern Nationalism by John Hutchinson. Recuperat de https://www.academia.edu/35327197/Review_of_John_Hutchinson_Modern_Nationalism

Foster, Roy. "ERIC HOBBSBAWM". *Past & Present*, (218), (2013): 3-15. Recuperat de <http://0-www.jstor.org.catalog.udg.edu/stable/23360253>

Gayo, Modesto Guillermo. "El origen de las naciones y los nacionalismos en la obra de Anthony D. Smith y el papel de la política. Un perspectiva diacrónica." *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*, (114), (octubre-diciembre 2001): 251-276. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=27681>

Grote, Mathias. "What could the 'longue durée' mean for the history of modern sciences?" *Archive ouverte en Sciences de l'Homme et de la Société*, 98 (2015). Recuperat de <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01171257/document>

Hobsbawm, Eric i Kertzer, David. "Ethnicity and Nationalism in Europe Today". *Anthropology Today*, 8(1), (1992): 3-8. Recuperat de <https://www.jstor.org/stable/3032805>

Jacqueton, Jacques. "Análisis de la teoría de Hans Kohn sobre la nación y el nacionalismo". *Política y Cultura*, (12), (1999): 7-23. Recuperat de <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=26701202>

Kennedy, Paul. "The Decline of Nationalistic History in the West, 1900-1970." *Journal of Contemporary History*, 8(1), (1973): 77-100. Recuperat de <http://0-www.jstor.org.catalog.udg.edu/stable/260070>

Marr, David. "Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism" *The Journal of Asian Studies*, 45(4), (1986): 807-808. Recuperat de <https://www.jstor.org/stable/2056089>

O'Leary, Brendan. "On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism". *British Journal of Political Science*, 27(2), (1997): 191-222. Recuperat de <http://www.jstor.org/stable/194137>

Parker, Andrew. "Bogeyman: Benedict Anderson's "Derivative" Discourse". *Diacritics*, 29(4), (1999): 40-57. Recuperat de <http://www.jstor.org/stable/1566377>

Piñero, Úrsula. "Benedict Anderson: una vida y una obra más allá de las fronteras". *Historia, Trabajo y Sociedad (obituario)* 7, (2016): 187-203. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5669900>

Sardans, Ferran. "Ambazònia: la guerra civil silenciada", *Sàpiens*, Gener, 2019.

Torres, Xavier. "El debat de la nació: una nota sobre l'anomenat protonacionalisme". *Rúbrica Contemporanea* 2 (4), (2013): 23-35.

Enllaços web

Blakely, Johanna. "H-Nationalism, Interview with John Breuilly". Interview by Don Doyle and Susan-Mary Grant. *H-Net*, 29 març, 2006. Recuperat de <https://networks.h-net.org/node/3911/pages/5917/h-nationalism-interview-john-breuilly>

Torres, Xavier. "Un debat i una absència: Pierre Vilar i la discussió de les nacions i del nacionalisme", filmat el 22 de novembre de 2013 a la Universitat de Girona, Girona, vídeo, 35:09. Recuperat de <http://diobma.udg.edu/handle/10256.1/3435>